

Politikai
röpiratok

280

280

2970

PÁRTJAINK
ÉS
PARLAMENTARISMUSUNK

A VÁLASZTÁSOK ELŐTT.

IRTA

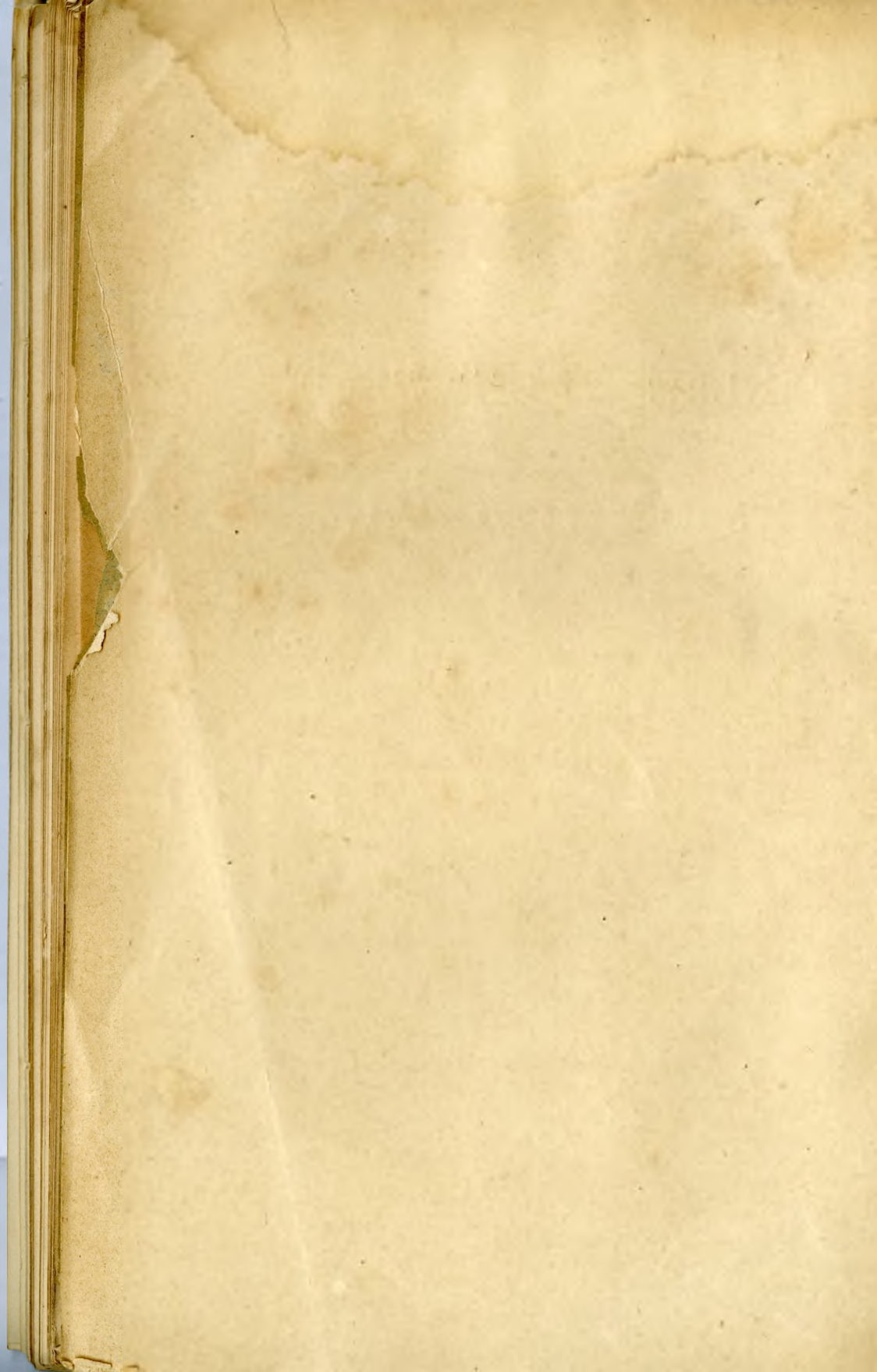
SINCERUS.

8.

BUDAPEST, 1884.

ZILAHY SÁMUEL.

PÁRTJAINK
ÉS
PARLAMENTARISMUSUNK

A VÁLASZTÁSOK ELŐTT.

IRTA
SINCERUS.

BUDAPEST, 1884.

ZILAHY SÁMUEL.

Dr. BALLAGI GÉZA.

Pesti könyvnyomda-részvény-társaság

I.

Választási jelszavak.

Alkotmányos korszakunk óta most lesz a hatodik választás.

Andrássy választatott egyszer. Lónyay szintén egyszer. Tisza háromszor.

Mindegyik választásnak megvoltak jelszavai s nem a kortes-jelszavakat, hanem az eszméket értem. Azon eszméket, melyek a politikai küzdelmek alapvonását és koloritját képezték. A melyek át fognak menni a történelem lapjaira.

Andrássy és Lónyay választásai alkalmával a közjogi kérdésekről volt szó. Mind a kétszer a 67-iki kiegyezés felett szavazott az ország.

Az akkori balközép keveselte a kiegyezés által elért vívmányokat. A szélső baloldal a nemzet jogain elkövetett árulásnak tartotta azt.

Kossuth nyíltan vádolta Deák Ferenczet, hogy hűtlen lett multjához. A függetlenségi eszmék kortesei országszerte hirdették, hogy az alkotmányozó országgyűlés megcsalta a nemzetet.

A nemzetnek társadalmi kérdései akkor még nem voltak. Minden eszme, minden törekvés, minden harc tehát a közjogi kérdésekre összpontosult.

A kiegyezést csak a parlament szavazta meg. Megszavazta 1867. márczius 30-ikán 257 szóval 117 ellen. Nyáry a szavazásnak ily eredménye után kijelentette ugyan, hogy a részletek felett az ellenzék nem folytatja a harcot, ezt azonban csakis a 67-es bizottság elaboratumára értette.

A tekintélyes közjogi ellenzék ostromolta a kiegyezést egészében és részleteiben azután is, mikor az már törvényté lett.

A parlament szavazata ellenében hivatkozott a népszavazatra. Mind Andrássy, mind Lónyay választáskor a nemzet a felett szavazott: helyesli-e a kiegyezést azon alakjában, melyben az létesült?

S mind a kétszer igenlőleg válaszolt az ország. Két nagy választási hadjárat eredménye az lett, hogy a választók többsége a kiegyezés mellett nyilatkozott.

De ez nem történt nagy erőfeszítések nélkül. Különösen Lónyay idejében a kiegyezésnek nagyobb többsége, e jeles államférfiú rendszerének azonban nagyobb ellenzéke volt. Nem csekély bajt képezett — jelen bajaink egy részének forrása is itt van — hogy a kiegyezés és Lónyay rendszere az eszmékben azonosult.

Nem csak a közjogi ellenzektől féltette a kiegyezést a Deák-párt. Gyanakodva tekintett Bécs felé. Túlzott aggodalommal a Dráván túlra. Bizalmatlansággal a nemzetiségekre.

A dualismus valóban még nem hajtatott végre a gyakorlatban. Még mindig csak a papiron létezett.

A magyar conservatívek és a bécsi centralisták abban teljesen egyetértettek, hogy az alkotmányosdi

játék nem tarthat soká. Az előbbiek azt hitték, hogy Magyarország nem képes elviselni a parlamentarizmus és democraticus állam terheit, arról nem is szólva, hogy a pragmatica sanctio tágitásának tartották a dualizmust, mely ellen szükségkép bekövetkezik a reactio, s e reactió ellen Magyarország nem lesz képes védeni magát.

Az utóbbiak pedig az udvar időnyerésének véiték a monarchia felosztását. Rövid életű rendszernek, minőn vagy féltuczon átment Ausztria a megelőző évtizedben.

S valóban tényleg a Gesamt-Reich állott fenn.

Beust *birodalmi* kancellár volt. A hadsereg nemcsak szervezetében, hanem eszméiben is a régi birodalmat képviselte. Egy háttérbe szorított klique türelmetlenül várta az alkotmányos komédia végét. Horvátország szarvai nagyra nőttek, a nemzetiségek mozogtak, pronunciamentóztak, fenyegettek.

A ki az új rendszert őszintén akarta, csak két tényező volt:

A koronás király és
a Deák-párt.

A többi tényező állítólag ellene volt mind.
Ellene voltak:

Az absolutista párt.

A katona-párt.

A magyar conservatívek.

Az osztrák centralisták.

A horvátok s a nemzetiségek.

Mindezek sokalták a Magyarország által kivívott sikereket, azon különbséggel, hogy a nemzetiségek

hajlandók leendettek tovább is, akár a personal unióig menni, ha viszont a magyar állam feláldozza magát az ő javukra.

Ellene volt még az új rendszernek a magyar közjogi ellenzék is; de ez már azért, hogy a magyar államiságot keveselte.

Ennyi ellenséggel szemben a Deák-párt nem csoda, ha aggódott. De túlságosan aggodalmaskodott. Mindenütt rémet látott. A setétben dolgozó kamarilát, a kardjára ütni kész hadsereget, a Dráva-vonalra induló Jellassichokat, a nyílt lázadásban kitörő nemzetiségeket, mindazt a fenyegető kísértetet, melyek két évtized előtt feldúlták a hazát.

E félelem nélkül Horvátország nem kapott volna fehér lapot, a nemzetiségek nem kapták volna a nemzetiségi törvényt. A deákpárti kormányok tán nem siettek volna oly rohamosan és eleve megállapított terv nélkül felépíteni az új Magyarországot. Így azonban mielőbb bevégzett tények elé akarták állítani a dualismus valódi és vélt ellenségeit. A fehér lap által ki akarták elégíteni a horvátokat, a nemzetiségi törvény által a nemzetiségeket, a roppant költségek és tömeges befektetések által ki akarták fejteni a nemzet gazdasági és siettetni reproductiv erejét. Hamarosan rögtönözni akartak modern államot és modern népet.

E törekvésnek, bár jogosultságát mindenki kénytelen elismerni, lettek hátrányos politikai és gazdasági következményei.

A legnagyobb baj pedig az volt, hogy a Deák-párt elvesztette természetes súlyát és erkölcsi fölényét. Létjogosultságát abban kereste, hogy a kiegyezést és

modernizálást képviseli, nem pedig saját erejében, szellemi és erkölcsi túlsúlyában. A kiegyezés védelme azon palást volt, mely elfedett mindent.

Az eszme győzött is, melyért a Deák-párt kardot rántott; de maga a Deák-párt elbukott.

Mikor a nemzet másodszor is megszavazta a kiegyezést, akkor a pusztá defensívából a gyakorlati állam- és társadalomszervező politikára kellett volna átmenni. Lónyay azonban tanácstalan volt. Ide-oda kapkodott. Majd az ekkor pillanatra megcsendült conservatív jelszavakhoz kapott, majd azon liberalis irányt követte, melynek akkor nem voltak világosan kitűzött céljai. De egyik irányban sem haladt előre.

Bukásának oka nem a kabinet-összeesküvésben, palotaforradalomban, hanem a tények logikájában volt.

A közjogi viharok felhői elvonultak; de annál fenyegetőbben emelkedtek a pénzügyi visszahatás fellegei. Nem a conservativek jóslata teljesült ily hamar. Magyarország nem a modern parlamentaris állam költségeinek, hanem a rossz pénzügyi rendszer elviselésére bizonyult képtelennek.

A küzdelem az egész vonalon homlokzatot változtatott. Gazdasági reorganisatio, s nemzeti erőgyűjtés, ez volt az új korszak jelszava. E jelszó alatt jött létre a fusio, e jelszóval ajkán választott e nemzet.

Erős, öntudatos nemzeti politika, pénzügyi reorganisatio, óvatos, de folytonos haladás, a középosztálynak, a nemzeti élet és hatalom e forrásának

kifejtése: ez volt Tisza Kálmán kormányzatának jelszava.

Az Ausztriával való gazdasági kiegyezés, a bosnyák kérdés stb., szintén belevegyültek a következő választások jelszavai közé; de lényegben nem módosították a fő jelszót, a fusio által teremtett új korszak alap gondolatát.

Ez a jelszó, ez az alap gondolat még ma is a fő; mert a nagy nemzeti munka még nincs befejezve.

De a küszöbön álló választásoknál mégis háttérbe vonul úgy ez a jelszó, mint ez az alap gondolat. Azon az uton, melyen szép haladást tettünk előre, megállt a nemzet; sőt a közénk tört rontó elemek vissza akarják lökni. A nemzeti cél elhomályosodott. Más jelszavak sivitanak, keserű gúnyt szórva nemzeti tradícióinkra.

Alkotmányos éránknak az eszmék dolgában legszomorúbb korszaka következett ránk. A setét, szürke ég vigasztalanul borul fölénk. Nem aranyozza be azt a nemzeti remények hajnalfénye. Nem delel azon a nemzeti erő öntudatának napja. A mi a távolban vereslik, az a felgyújtott szenvedélyek tüzének vízfénye. Talán nemzeti katastrófák előjele.

A nemzet egy része elfeledkezett tradícióiról. A szent hagyományok fényére homály borult.

A magyar nemzet helyét elfoglalták a társadalmi osztályok.

A nagy nemzeti érdekekét az osztályérdekek.

A nemzeti eszméét, melyre fényesen reflektálta előre vetett sugarait a szebb jövő, egy átkot szóró komor szellem.

Nem lehet egyelőre szó a nagy nemzeti munka rögtönös folytatásáról, csak az undorító akadályok elhárításáról.

Nem a magyar nemzet régi eszményeinek diadaláról, hanem arról, hogy kimentsük a nemzetet a piszkos sárból.

Nem kereshetünk dicsőséget, a míg szabadulnunk kell a gyalázattól.

Nem tűzhetjük ki addig újra a magas nemzeti célokat, míg lehuznak bennünket a ránk kötött nehéz kölönczök és szárnyalásunkban gátolnak a ránk nehezülő ballasztok.

A míg mély gyászba burkolózik, nem ragyoghat ismét a nemzeti genius.

A munkát újra kell kezdeni. Előbb meg kell teremteni ismét a magyar nemzetet, össze kell alkotni darabjaiból, melyekre széttörték, részeiből, melyekre a retrográd eszmék választóvize szétbontotta: csak azután lehet ismét beállítani a munkába. Nagy hagyományainkat előbb meg kell tisztogatni a rájuk ragadt szennytől, s csak azután lehet azokat ismét czég gyanánt kitűzni.

Előbb meg kell szilárdítani a középosztály fenyegetett uralmát, meg kell értetni a középosztálylyal hivatását, s ez osztály által kell regenerálni a nemzetet és csak azután lehet újra előre hatolni a tört uton. Előbb restaurálni kell az eszméket, s csak azután lehet restaurálni a nemzeti célokat.

A küszöbön álló választások jelszava tehát: *harcz egyfelől az eszmei, erkölcsi és anyagi anarchia; harcz másfelől a retrográd irány ellen.* Harcz min-

den ellen, a mi a magyar nemzet egységét megbontotta, természetes fejlődésének irányából kilökte; a mi megtámadta a nemzet multját, hagyományait, s ledöntötte a magas czélokot. Harcz azon irány ellen, mely az osztályérdekeket írja zászlójára a nemzeti érdekek helyett. Harcz azon törekvés ellen, mely a nemzetalkotó és fentartó nagy középosztály uralmát meg akarja dönteni. Irtó háború pedig a rend és társadalmi béke minden ellensége, a köznyugalom minden megzavarója ellen.

A mióta a magyar nemzet önmagával meghasonolva, belső harczokat folytat, ellenségei kezdenek újra szervezkedni és felvonulni.

A mitől a régi Deák-párt a kiegyezést féltette, attól most, *szilárd kormány hiányában*, a legfőbb nemzeti érdekeket *lehetne* féltetni. Horvátország fenyegetőleg megmozdult. Senki előtt sem lehet titok, hogy a drávántúli törekvések az elszakadás, vagy a personál unio céljára mennek ki. A belső háboruskodás által meggyengített Magyarország e törekvések megvalósulását tartósan nem gátolhatná meg. S az elszakadt Horvátország magával vinné Fiumét is. Mert illusio azt hinni, hogy ha Magyarország, bár meg nem tarthatja Horvátországot, megtarthatná a tőle az összes horvát terület által elválasztott Fiumét.

Nem jogkérdés ez, hanem hatalmi kérdés. A legszentebb jog is gyenge, tehetetlen, ha nem támogatja a hatalom.

Az idők legfélreismerhetlenebb jele pedig az a lázas izgatottságot keltett rendelet, melyet az alsó-ausztriai helytartó kibocsátott.

Az osztrák németekkel sok bajunk volt épen gazdasági kérdések miatt. Az autonomisták rendszere azért ígérkezett ránk nézve előnyösebbnek, mert gazdasági kérdésekben engedékenyebbeknek mutatkoztak.

És mégis meg kellett érnünk azt, hogy ők merték megsérteni a vámszerződést, ők merték Magyarországot nyíltan provokálni, mertek olyasmit, a mire a németeknek nem leendett bátorságuk.

Honnét magyarázható meg ez?

Azt hitték, hogy Magyarország belső villongásai miatt megfélemedezett nagy állami és gazdasági érdekeiről. Azt hitték, a magyar nemzet decompositója messzebb előhaladt, mint előhaladt tényleg. Azt hitték, a nemzeti közszellem elvesztette rugalmasságát és a hatás ellen szegezett lökeregét.

Csalatkoztak. A támadást Magyarország visszautasította, a sérelmet reparálta. A konfliktus Ausztria kudarczával végződött.

De maga a kísérlet nem mutatja-e, miként kezdenek rólunk gondolkozni. Számítanak arra, hogy az osztály- és pártgyűlölet által megbontott nemzet többé nem képes nagy hatálylyal támogatni kormányának actióját.

Nem kétkedem, hogy az osztrák kormány szerződésszegési kísérlete mögött *semmi messzeható politikai célzat sem lappangott*. Az osztrák hizlalókat akarta a magyar verseny túlnyomó súlyától megszabadítani.

Taaffe agrarismusa kandikált ki a rendszabályból és semmi egyéb.

De nem szabad feledni egyet, s ez az általános és nemzetközi politikai helyzet, mely rendesen vissza szokott hatni a népek belkormányzatára.

Magyarország oly hatalmak közé van ékelve, melyek vele ellentétes belpolitikát követnek. Németországban Bismarck vas keze kovácsolja a gazdasági és politikai reactiót, a minek lehet és van jogosultsága a német birodalom sajátos viszonyai miatt. Oroszországról szólni sem kell. Ausztria mindenben követni igyekezik Németország példáját Taaffe kicsinyben az osztrák Bismarck akar lenni. S monarchiánk és Németország közt külügyi, Magyarország és Ausztria közt államjogi szövetség van. E kettős kapocs horderejét nem szabad ignorálni.

A mikor Anglia szövetségben volt a régi Ausztriával, Oroszországgal és Poroszországgal, még e legalkotmányosabb és legparlamentárisabb állam belpolitikájára is visszahatással volt szövetségeseinek belpolitikája. Pedig annyi százados mult és egy tenger választotta el őket; Liverpool és Eldon mégis bizonyos harmoniát igyekeztek létesíteni Anglia és a szövetséges hatalmak kormányzati rendszere közt. Persze hasztalan kísérlet volt. Az angol nemzet tiltakozott a kísérlet ellen; de a kísérlet megtörtént.

Nem természetes jelenség lenne-e tehát egy oly kísérlet, mely Magyarország belkormányzatát a némethez és az osztrákhoz igyekeznék szabni?

Hiszen *társadalmunk* már ugy is elindult a német és az osztrák példa nyomán az összes gazda-

sági kérdésekben. A kormányzat megfelelő átalakulása csak követné a társadalmi irányzatot.

Az eszmék előbb érkeztek Németországból és Ausztriából a magyar láthatárra a gyakorlati tényeknél. A magas járatú cirhus is megelőzi a lomha cumulust. Ennek előfutára: hirdeti, hogy eső lesz.

Az európai szélfordulat már rég fölénk hajtotta a retrográd eszmék cirhusait. Várhatjuk tehát a tornyosuló fellegeteket is. De nem mondhatjuk meg, mit hoznának, mi esnék belőlük nálunk.

Németországban az eszmék légáramlatában történt fordulat legalább nem veszélyes nemzetileg. A német nép homogén nép, de csak az imént lett egygyé. A vasabroncs tehát, melyet Bismarck körülever, forrasztó, összetartó erővel bir.

De már Ausztriában, a hol nemzetiségek vannak, szemlélhető az új irány bontó hatása. Ki sem számítható, hol áll meg a dissolutióra törő processus. Ha nem volna a hatalmas dinastia az osztrák állam élén, Ausztria szétmálanék a foederalismusban.

A német-osztrák irány hatása nálunk az osztrák eredmény után ítélhető meg. Az osztályérdekek kidomborodását az államérdek rovására, a nemzetiségi érdekek előtérbe nyomulása követné.

Bekövetkeznék ez mulhatlanul, mihelyt Magyarország élén *gyenge* kormány állna. Még mesterséges eszközökre sem volna szükség; elég volna az irány természetes és szabad fejlődése.

De nem lehetséges-e a mesterséges eszközök alkalmazása is? Nem fűződik-e ahhoz nagy érdek, hogy Magyarország azon államokhoz simuljon bel-

kormányzatával, melyekkel közjogi, vagy politikai szövetségben van? S csak a nagy európai szempontról szólok, azt nem is említem, hogy Ausztriában még mindig sokan vannak, a kik a magyar szabadságra kancsal szemmel néznek, s bár nem befolyásos tényezők, bizonyos súlylyal támogathatnának minden oly törekvést, mely helyre állítaná a szomorú paritást az alkotmányos szabadságok dolgában is.

És ki nem tanulta meg az utolsó évtized történetéből, hogy Oroszország mindent elkövet a monarchiánkhoz és Németországhoz való szoros csatlakozásra? Mindig az erős Magyarország gátolta meg, hogy ez a csatlakozás egészen bensővé nem lett. Oroszország legújabbán csak a béke közös fentartásának céljából közeledhetett monarchiánkhoz és Németországhoz. De ha egyszer Magyarországnak nem lesz súlya, melyet respektálni kell, akkor nem csak a három császár-szövetség jó létre, hanem távoli célokat contempláló alkú is, melyből Oroszország annyi hasznot akarna huzni, a mennyit csak lehet.

S ha ily viszonyok közt csak a magyar szabadság rendülne meg, ez még nem volna a legnagyobb baj. Sőt ha Magyarország a szabadság árán régi nemzeti nagyságát és dicsőségét kapná vissza, örömmel lemondhatnánk a szabadságról is.

De — és ezt jegyezze meg a retrográd irány minden hive — a szabadság uralma Magyarországon solidaris a magyar faj uralmával.

A magyar nemzetet a szabadság tette egygyé, csak a szabadság tarthatja meg egynek, s a magyar nemzet csak úgy arathat sikereket, ha bensőleg teljesen össze van forrva.

A mi tehát a józan szabedelvűséget fenyegeti Magyarországon, az egyszersmind fenyegeti a magyar nemzetet.

S a veszély két oldalról is tornyosodik.

Itthon és a külföldön.

A retrográd izgatás elkészítette a közszellem egy részében a nemzet legfőbb érdekeit megtámadó irányzat utját.

Bámulatos tünemény az, hogy a liberalizmus uralma eddig is megmaradt Európa keletének egyetlen kis pontján, mikor ezt a pontot több-kevesebb elnyomáson alapuló óriási hatalmak veszik körül, mint a vulkánikus gyűrűhegyek a nyugodt, békés völgyet, melynek termékenységét még inkább fokozza a közeli tüzkatlan melege.

Belgiumot, mint semlegessé tett államot, európai kötés és két nagy hatalom féltékenysége őrizte, még sem menekülhetett 1857-ben a francia nyomástól.

Magyarország eddig szerencsésen megővta szabad mozgását és alkotmányának sértetlenségét.

Ez azon tudatnak is köszönhető, mely a nemzet többségét még mindig áthatja, hogy a magyar faj uralma a szabadsággal áll, vagy bukik. De hogy mily faktornak tulajdonítható főleg, s mily tényezők őrizték meg a nemzet lelkében ezt a tudatot: erről majd beszélék később.

Nem a kiegyezésről, nem is pénzügyi kérdésekről van tehát szó, mint a régibb választások idején, hanem a nemzeti tradíciókról, az állam- és fajfenntartó eszélyes liberalizmusról, a magyar nemzet méltóságáról, fejlődéséről és jövőjéről.

Kikre adja tehát szavazatát a nemzet?

II.

Az ellenzék.

Közjogi kérdések nem izgatják a nemzetet.

Az Ausztriától való végleges elválás gondolatát még a túlzókban is kezdi felváltani csak az »asztaltól« való elválás gondolata. A gazdasági elkülönzés, vagyis a külön vámterület az, a mivé a függetlenségi eszme mindinkább átszűrődik.

De csak mint párttörekvést, pártjelszót értem ezt az eszmét.

Mint a messze jövőbe tekintő, a nemzeti nagyságról álmodó aspiratió, kiirthatlan lesz az a nemzet lelkéből. Ezt az aspiratiót nem ölte meg a mohácsi vész, ki nem írhatta az alkotmányellenes osztrák uralom, nagy időközökben forradalmak által tört ki, de mindig enyhülve, mindinkább a jogrestitúcióra való törekvéssé átalakulva. A míg az önálló Erdély létezett, a nemzeti királyság emlékei élénkebbek voltak a nemzetben. II. Rákóczy Ferencz szabadságharcának idején már a jogvédelem és nem a függetlenség eszméje volt a túlnyomó.

Negyvennyolczadiki szabadságharcunk pedig kizárólag az alkotmány védelmét tűzte ki cél gyanánt, s csak később sodortatott a függetlenség eszméje felé.

Ez az eszme századról századra hanyatlott, mindinkább megalkudott a gyakorlati viszonyokkal. Ausztria elnyomó kísérletei koronként felébresztették, de a nemzeti szellem mindinkább hajlott a békére és megalkuvásra.

Minél inkább megszilárdul és fejlődik tehát a dualismus keretében a magyar állam, a függetlenségi törekvések annál inkább beleilleszkednek a tényleges viszonyok keretébe. S hogy az utolsó időben a függetlenségi eszme rohamosan tért vesztett, maga e tény fényesebben bizonyítja a magyar államiság consolidálását, s a nemzet minden rétegének a közjogi viszonyokba való belenyugvását minden szónál és demonstrálásnál.

A függetlenségi párt maga is érzi ezt, s mindinkább leszáll az ábrándok ködéből a gyakorlati politika terére.

Követni kénytelen a függetlenségi eszme átalakulását, vagy le kell mondania. *Csak a gazdasági különválás területén van jövője, mert a nemzet tulajdoni aspirációi sem terjednek tovább.*

A függetlenségi eszmével nem lehet többé izgatni, mert a nemzetben alig van már számba vehető réteg, mely a tényleges közjogi viszonyok keretében el nem helyezkedett volna.

A legújabb konfliktus is megmutatta, hogy Ausztria túlkapásaival szembe még a tulajdonkörülmények sem állítják többé a független, hanem a gazdaságilag különvált Magyarországot.

A gazdasági szétválásra való törekvéssé fog tehát

már a legközelebbi jövőben szelidülni a függetlenségi párt politikai iránya.

Az önálló vámterület lesz a szélsőbali politikai program.

Igy módosulnak s alakulnak át a gyakorlati viszonyok hatása alatt az eszmék.

A többi pártok az önálló vámterülettel való fenyegetőzést használhatják pártcélokra, Ausztriára gyakorlandó pressióképen; de az önálló vámterületet a szélsőbal kénytelen leendő lefoglalni saját számára, mert csak ebben találhatja fel létjogosultságát.

E sorok írója gazdasági és politikai okokból egyaránt a közös vámterület híve, de mégis lehetségesnek tartja, hogy az egész nemzet követelni fogja a gazdasági különválást, ha t. i. Ausztria túlkapásai ellenében e tromfra lesz szükség.

De az önálló vámterület a jövő politikájában ugyanazt a szerepet fogja játszani, a mit játszott a független Magyarország.

Az elégedetlenség az önálló vámterület sánczaiba fog menekülni, mint régen menekült a függetlenség sánczaiba.

De mihielyt az ellenhatás alkura fogja kényszeríteni Ausztriát, a gazdasági különválás zászlaját csak egy kis csoport fogja körülvenni. Ez lesz a szélsőbal.

E párt tehát, mely most van átalakulásának vergődése közepett, még nem oly tényező, melylyel foglalkoznom kellene. Függetlenségi jelszavaival nem fog jelentékeny befolyást gyakorolni a választásokra.

Belső zavarai, háboruskodásai és botrányai szintén elidegenítették tőle az ország intelligentiáját.

Hanyatlásának fő oka azonban a függetlenségi eszmének jelzett átalakulásában található fel.

De vajjon tudott-e jelentékenyebb szerepre vergődni a mérsékelt ellenzék?

Ez az oppositio a közjogi alapon áll. Kormányképességének útjában nem képez akadályt az alkotmány tagadása.

És még sincs, nem volt soha ellenzék, melynek oly kevés súlya leendett, mint ennek az ellenzéknek. A parlamentarismus történetében nincs példa arra, hogy egy ellenzék nyolcz év alatt egyetlen egy sikert sem tudott volna felmutatni s egyetlen egy eszmével sem tudta volna magát azonosítani. Angliában egy ily ellenzék a közvélemény hahotája közepett semmisülne meg, hogy helyet adjon más, egészségesebb pártalakulásnak.

Ennél az ellenzéknél nagyobb politikai súlya volt azon hét embernek, a kikre lezsugorodott a francia ellenzék X. Károly korában. Mert habár ennek sem volt egysége, volt legalább eszméje, mely kivivta diadalát a juliusi torlaszokon.

Ennek az ellenzéknek nem egyszer kezébe nyomta áldásait a szerencse; de képtelen volt azok felhasználására.

Külügyi politikánk előnyei az 1878-diki választások idején még nem voltak oly világosan átláthatók, mint lettek később. Ha valahol, úgy a külügyi kérdésekben nem egyszer megtörténik még a legalkotmányosabb államokban is, hogy a kormány és a közvélemény közt ellentétek merülnek fel.

Az angol közvélemény és a kormány közt e

miatt volt a legtöbb összecsapás s néha a közvéleménynek, máskor a kormánynak volt igaza.

Angliának a hét éves háborúban való részvétét, mint a hannoveri politikának folyományát az angol közvélemény a leghevesebben ellenezte. Ép úgy az amerikai háborút is. Mind a két esetben a közvéleménynek volt igaza. A mikor azonban Pitt verekedett a francia titánnal s a tömeget, mely a francia háború ellen tiltakozott, fegyveres erővel kellett szétverni s mikor Beaconsfield szárazföldi szövetséget akart létesíteni az orosz hatalom megtörésére, s a közvélemény ez ellen tiltakozott, a helyes politika útján a kormány volt, a közvélemény tévedett. Az Oroszországra vonatkozó tévedés következményei már jelentkezni kezdenek Mervben.

De nem erről akarok szólni, hanem arra utalni, hogy az angol ellenzék minden izben ki tudta zsákmányolni a helyezetet. Walpole, Chatam, North, Pitt és Beaconsfield — igazuk volt, vagy nem — vere ségeket szenvedtek vagy megbuktak.

Nálunk a külpolitika, a keleti háború és a bosnyák foglalás idején az ellenzék malmára hajtotta a vizet.

Az osztrák-magyar-német szövetség akkor még nem termette meg gyümölcseit. Csak a vezérférfiak voltak tisztában az elérhető és később el is ért célok felől, nem pedig egyszersmind a közvélemény, melyet a sajtó egy részének izgatása alarmirozott.

Oroszország ellen háborút akart ez a közvélemény, de okkupálni nem.

A porta segítségével akarta megverni a muszkát,

mert még akkor Anglia nem volt kész kardot rántani, de a Balkán félszigeten való uralmunk zálogáról hallani sem akart.

Az ellenzéki sajtó e képtelen külpolitika terére sodorta a közvélemény egy részét. A mérsékelt ellenzék azonban nem volt képes felhasználni az ekkép támadt helyzetet, pedig nem jóakarátán mult.

A választásokkal egy időben történt a bosnyák occupatio — így korteskedett mindig Tisza Kálmán!

A maglaji véres esemény képét körülhordozta az ellenzék az urnák köré gyülekező nemzet között, mint Nagy Lajosunk boszuló hadseregének élén vitette a meggyilkolt Endre arczképét.

Az expeditio kezdetének katonai balsikere fokozta a közvélemény azon részének haragját, mely külpolitikánkkal elégedetlen volt.

S mégis, mit ért el az ellenzék?

Nem volt képes győzni, pedig annyi szerencséje volt, mint Polycratesnek.

A közvélemény mégis inkább bizott Tisza Kálmánban mint Apponyi Albertben és Szilágyi Dezsőben.

A mely ellenzék az ily alkalmat elszalasztja, vagy helyesebben, a mely ellenzékhez a közvélemény nem fordul még ily pillanatban sem: *az az ellenzék sohasem fogja a nemzet bizalmát megszerezni, az az ellenzék erkölcsi csődöt mondott örök időkre.*

Ha akkor, midőn az országban egy gonosz izgatás tévedésbe ejtette a közvéleményt s felfokozta a szenvedéseket egész a keserűségig: ha akkor nem volt képes a mérsékelt ellenzék a nemzetet meghóditani, mikép leendett képes utóbb, midőn az akkor

ostromolt külpolitika áldásosnak bizonyult s Tisza Kálmán, kinek népszerűsége akkor megingott, új prestigével jelent meg a nemzet előtt?

Hasonlóképp történt a gazdasági kiegyezéssel.

Ez az alkú jobb volt a réginél. De az ellenzék sajtójának sikerült azt a közvélemény egy része előtt az engedmények színében feltüntetni.

A közvéleményt tehát a bosnyák foglalás és a gazdasági kiegyezés egyaránt izgatta s ezt az izgatottságot a mérsékelt ellenzék, bármennyire törekedett, nem volt képes saját javára kizsákmányolni.

Az elégedetlenség nagy zajjal vonult a szélső baloldalra, a hol a viharzó közszellem haragos taktikát szokta lerakni. Szaporodott a függetlenségi párt; de a mérsékelt ellenzék ekkor sem kellett senkinek.

Nem képzelhető oly szomorú helyzet, melyben a nemzet a mérsékelt ellenzékétől várná megmentését. Hasztalan is várná, nem mentené meg.

Ennek az ellenzéknek nincs tettereje, lefelé nincs népszerűsége, felfelé nincs reputációja. Valahányszor még Tisza oly helyzetbe jutott, hogy lehetséges utódaira kezdtek gondolni, ez ellenzék vezérei sohasem jöttek számításba.

Két ily eset volt.

Az első az Ausztriával folytatott gazdasági alkudozás idején. Tisza beadta lemondását. Kit hitt magához a korona, hogy a helyzetet s az új kabinet alakításának esélyeit megbeszélje?

Meghívta Sennyeyt, beszélt Lónyayval, de *Apponyi* és *Szilágyi Dezső* még csak szóba sem kerültek.

És legújabbán, hogy a főrendi ellenzék pillanatra Tisza bukásának lehetőségét vetette felszínre; mikor a főurak és főpapok egy részének szövetsége az első meglepetés pillanatában veszélyesnek tünt fel: kiről beszélt a hír szája, hogy Tiszának esetleges utóda lesz?

Szilágyit és *Apponyit* még a mérsékelt ellenzéki lapok sem bátorkodtak combinatióba hozni. Az alarmirozott közvélemény úgy elfeledkezett a mérsékelt ellenzék két jeles férfiaról, mintha nem is léteznék.

Ellenben az ultramontánoknak volt jelöltjük: a boldogult Cziráky János gróf. Tehát még az ultramontanizmus is komolyabb tényező Magyarországon: a mérsékelt ellenzéknel.

A conservatív törekvések pedig épen egy kitünő férfiúra mutathattak: Kállay Bénire. Tehát a parlamenten *kivüli* conservatív irány is valami: a mérsékelt ellenzék semmi.

A mikor Tiszának opponálni kell, akkor az elégedetlenség, kormányellenes törekvés számára jó Szilágyi és Apponyi, hasznos e két kitünő férfiú tehetsége. De mihelyt az esetleges győzelem béréről s a zsákmány felosztásáról, bár csak mint eshetőségről van szó: akkor a kiknek még nevét is elfelejtik, azok *Apponyi* Albert és *Szilágyi* Dezső.

Fekete hálátlanság!

Ezt a hálátlanságot kellett tapasztalnia a mérsékelt ellenzéknek a főrendi ház ellenzékével történt szövetkezése alkalmával is.

Ez a szövetség megmutatta, mi mindenre képes

a mérsékelt ellenzék. Képes a politikai immoralitásra is, csak reménye legyen, hogy a hatalomra jut. S a főrendi ellenzék a hatalom képét mutatta meg a mérsékelt oppositiónak a hegyről, hol kísértette. A mérsékelt ellenzék elkábult, kész volt a természetellenes szövetségre. És mi történt?

A míg a coalitio csak a politikai függönyök közt maradva, Tisza-buktató tényezőnek látszott, ismét Apponyi és Szilágyi Dezső voltak, a kik eltűntek Zichy Nándor nagysága mellett.

Még *Zichy Nándor* mellett is!

Mióta azonban a coalitio félrevonta magáról a leplet, s mindenki előtt feltárult a szövetség teljes erőtlensége, az óta a közvélemény nem törődik sem Zichy Nándorral, sem Apponyival és Szilágyival.

A mérsékelt ellenzék pedig nullifikáltatott.

A coalitio teljes sikertelensége leginkább mutatja, mily tehetetlen ez az ellenzék. Az ultramontanizmussal és feudalizmussal való szövetkezésre készsége csak politikai erkölcsét tárta fel; de hogy a coalitiót komoly faktor gyanánt még létesíteni sem tudta, ez megvilágította a mérsékelt ellenzéknek minden actióra való képtelenségét.

A coalitióból épen azok, vagy azok legnagyobb része hiányzott, a kikre a mérsékelt ellenzék számított: a feudális főurak és a kath. főpapok. Ezek hiányában pedig a szövetség a mérsékelt ellenzék színvonalára süllyedt alá.

Nyolcz évi keserves küzdelemnek az eredménye tehát egyenlő a zérussal. Sőt a mérsékelt ellenzék fejlődés helyett hanyatlott, terjeszkedés helyett fogyott.

Mikor kibocsátotta legújabb manifestumát, melyel Magyarország meghódítására számított, akkor érte el tönkrejutásának teljét.

Miért történt mindez?

Érdemes lesz e kérdésre röviden válaszolni.

III.

A „nagy férfiak“.

Minél tovább uralkodik egy kormány, annál könnyebb hatalmas ellenzékot szervezni. Még ha jó is, megunjuk, a mi nem változik, örökké egyforma. A hosszan kormányzó kabinetek ellen tehát bizonyos időpontban segíti az oppositíót még a ráúnás is.

Ez az oka, hogy Angliában egy kormány sem tart nagyon soká, pedig parlamentarismusa a legszilárdabb a világon.

Az utolsó ötven évben így váltakoztak a főbb kormányok:

Grey-ministerium	1830—1834
Rober Peel-ministerium	1834—1835
Melbourne-ministerium	1836—1841
Peel második ministeriuma	1842—1846
Lord Russell	1847—1852
Lord Derby	1852—1853
Lord Aberdeen	1853—1855
Lord Palmerston	1856—1858
Derby második	1858
Palmerston második	1859
Disraeli első	1868—1870
Gladstone első	1870—1874
Beaconsfield második	1875—1879
Gladstone második	1880. —

Tisza Kálmán Magyarországon kormányoz 1875 óta. Öt évnél egy kormány sem tartott tovább Angliában. Tisza kormánya kilencz éve tart.

Walpolet és Pittet kivéve, a régi angol parlamenti vezérek kabinetjei sem kormányoztak soká.

Hogy Pitt kevés megszakítással két egész évtizedig, szinte korlátlan hatalommal állt Anglia élén, ennek a nagy forradalmi convulsió volt oka, mely ellen Anglia harczolt.

Egyes kiváló ministereket a szinte szabályos időközökben váltakozó új kabinetek cum beneficio inventarii átvettek. Ilyen volt Palmerston, ilyen nálunk *Trefort*. De a kabinetek az apály és dagály bizonyosságával térnek vissza és távoznak. Nem azért, mert hibákat követnek el, hanem mert ez a mozgalom a parlamenti váltógazdaság követelménye.

Rendes tapasztalat, hogy minden kabinet többsége már a 3—4-ik évben elkopik, azért kell feloszlatni majd minden parlamentet 1—2 évvel mandatumának lejárta előtt. A jelen században egy parlament sem élte le teljes korát; az 1868., 1865., 1874., 1880-iki parlamentek közül pedig a legrövidebb tartamú három, a leghosszabb öt évig élt. Gladstone már is gondolkodik, hogy parlamentjét felozlassa.

Nálunk parlamenti váltógazdaság nincs és nem jő létre egyhamar.

Tisza Kálmán kormányozni fog még beláthatlan ideig. Többsége nagyobb, mint ennek előtte, az ellenzék gyengébb, mint valaha volt. Most a választások küszöbén Ausztria ellen kivívott sikere és az ellenzék végelgyengülése akkora többséget hoznak

neki a jövő parlamentbe, mekkorával még nem birt soha.

Mi oka van e tüneménynek, mely teljesen elüt a parlamenti tapasztalatoktól?

Igaz, hogy Tisza Kálmán államférfiúi alakja mindinkább növekszik. Mint a nagy angol államférfiak, ő is vénségére fejlődik leghatalmasabban. De az angol államférfiakat e késő őszi virágzásuk nem mentette meg a bukásoktól.

Gladstone sikerei közepett bukott meg. Lord Beaconsfieldet akkor szavazta le az angol nemzet, mikor Oroszországot fényes diplomáciai hadjáratban tönkre verte, s mikor hosszú hanyatlás után restaurálta Anglia külügyi tekintélyét.

Miért nem bukik meg Tisza Kálmán, sőt miért ver mindin ább gyökeret a nemzetben és a parlamentben egyaránt?

Ennek oka nemcsak Tisza Kálmánban, hanem az ellenzékben is van. Tisza Kálmán ereje és az ellenzék gyengesége együttesen idézik fel azon a modern parlamentarismusban páratlan tüneményt, hogy egy kormányelnök szilárdabban indul kormányzásának második decenniuma felé, a mint bevégzi az elsőt.

Leghatalmasabb támaszai neki az ellenzék »nagy férfiai«.

Ő is elmondhatná, csak hogy más értelemben, a mit *Peel* mondott az ellenzék vezéiről: »Sikereimet *Fox*, *Grattan* és *Plunket* uraknak köszönöm.«

Szilágyi Dezső, *Apponyi Albert* kétségkívül jeles férfiak. Sőt a mérsékelt ellenzék másodrangú tagjai

is tehetséges emberek. *Hodossy*, *Horánszky*, *Grünwald* stb., s különösen az utóbbi, bármely pártban számot tennének. *Somssich* bár visszavonulását a kormányra lött mérgezett nyíllal fedezi, a mérsékelt ellenzékől szökik meg. *Bittó* pedig évek óta háttérben van, ép oly kevéssé bizik a mérsékelt ellenzék jövőjében, mint *Somssich*. A vezérszerepet átengedi tehát Szilágyinak és Apponyinak.

Képességekben tehát nincs hiány a mérsékelt ellenzékben.

De ez oppositiónak csak *szónokai* vannak, *államférfiai* nincsenek. Ha csak beszélni kell, úgy Szilágyi Dezső, mint Apponyi elemőkben vannak. Politikát csinálni azonban egyik sem tud, párt alakítására és vezetésére egyik sem képes.

Szónoki sikereket tud aratni mind a kettő, s a görög piacon, vagy a római forumon a nép zavarba jött volna, hogy melyiknek ítélje oda a győzelem díját. Parlamentünkben sem állapodott meg a vélemény, melyik van fölényben a másik felett.

Szilágyi Dezső hatalmasabb és közvetlenebb. Physikai ereje bámulatos. Azon bikanyakú »királyi« magyar ő, a kiről Széchenyi beszélt. A parlamenti harczban vakmerő és fáradhatlan. A kapott sebekkel nem törődve, úgy rohan a legsűrűbb tömeg közé, mint félelmet nem ismerő Roland. Tör, zúz, rombol maga előtt. De erejében van gyengesége. Heve elragadja, fedetlenül teszi ki magát a kardcsapásoknak. Azért kap annyi sebet a parlamenti ütközetekben.

Dialektikája gyakran apró szörszálhasogatás, kicsinyes szofizma.

Achillesre emlékeztet ilyenkor, a ki lányruhában fon.

Apponyi elegánsabb, méltóságteljesebb. Finom gentleman mindig. Formailag sokkal tökéletesebb, mint Szilágyi. Ennek beszédei sohasem ütik meg a Cicero által felállított szabályok mértékét. Elszélesedő, duzzadó tömegek azok, melyek súlyukkal, hőfokukkal és rohamukkal hatnak, nem pedig szabályos arányaikkal. Apponyi szónoklatai ellenben rendszerint nagyon is mesterséges alkotások. Azért hagynak hidegebben, bár gyakran eszmékben gazdagabbak, mint Szilágyi beszédei.

Ha a szónoklat elsőrangú és főtulajdonsága volna az államférfinak, úgy Szilágyi és Apponyi jelentékeny államférfiak volnának. De ez a tulajdonság csak accessorius, nem szükséges okvetlenül.

Akárhány nagy államférfiú nem volt egyszer-mind nagy szónok. S még több nagy szónak igen másodrendű államférfi volt, vagy a gyakorlati politikában épen nem lehetett hasznát venni. Hogy hazai példát ne idézzek, ott volt Fox Angliában, ott van Castelar Spanyolországban. Bismarck pedig, nem tartalmilag, hanem formailag, ugyancsak középszerű szónok, s államférfiúi genieje páratlan.

Apponyi és Szilágyi felől már megállapodott a közvélemény abban, hogy csak *rethorok*, s nem államférfiak. Ez ítélet ellen nincs felebbezés, pedig tönkre teszi a mérsékelt ellenzék két vezérét.

S a közvéleménynek igaza van. Sem Szilágyi-

ban, sem Apponyiban nincs államférfiúi tulajdonság. Nyolczévi politikájuk, ez a zürzavar, kapkodás politikája megczáfolhatlan bizonyítékot képez erre.

Minden vezérszerepre hivatott államférfinak valami eszmét kell képviselnie. Alakjának azonosulnia kell valamely fogalommal. S mit képvisel Szilágyi, mit Apponyi?

És még programtalanságuk sem teljesen oka annak, hogy nem képviselnek semmit. *Sennyey* sem vallott részletes programot. Csak a közigazgatás államivá tételét proclamálta, s a respirium köd-homályos tételét állította fel.

Egyáltalán van valami ködös, bizonytalan, ha-bozó elhatározatlanság *Sennyey* egész lényében. S mégis valamely, bár határozattan nem fixirozott eszmét képviselt. A gőzerővel, a democratia lázával folytatott haladás iránt való bizalmatlanságot. Egy nem defineált nagy scepst, tehát pusztá negatiót, s mégis *Sennyey*, a mig active szerepelt, a közvélemény által elismert vezéralakja volt valami leendőnek, valami forrongónak, valami készülő iránynak, oly valami eszmének, mely nem tud alakot ölteni. A kétely nem az activ államférfiak tulajdonsága.

A Hamletek arra valók, hogy szobájukban elmélkedjenek a lét és nemlét kérdései fölől, nem pedig arra, hogy akár országot, akár hadsereget vezessenek. Sikereket nem is arattak sem a zöld asztalnál, sem a zöld mezőn, csak a bátor és határozott lények. De mert a hidegen bíráló ész hűvös felfogása egyik negativ tulajdonsága az államférfiunak, már pusztán ez államférfiuvá tette a közvélemény sze-

mébe Sennyey Pált. Többet nyomott a mérlegen mint Szilágyi, Apponyi nyomnak összes pártjukkal egyetemben.

Parlamentünk e két jeles tagjából hiányoznak az államférfiu negativ és positiv tulajdonságai egyaránt.

Szilágyi Dezső nem is törekedett, hogy valamely eszme képviselőjévé legyen. Egyszer megpendítette a jogos ellenállást a parlamentben, mikor maga Somssich elkárhoztatta párttagjának e forradalmi tanát — a ház folyosóján. De az óta sem pengetett akár forradalmi, akár nem-forradalmi tanokat.

Szilágyi Dezső nem akar egyebet képviselni, csak — Szilágyi Dezsőt.

Azért történhetett meg, hogy éveken át dúlhatta ezt az országot az antisemitismus és Szilágyi Dezső nem tartotta parlamenti állásából kifolyó kötelességének, hogy e nagy társadalmi kérdésben állást foglaljon. Ezt a veszett szót »antisemitismus« soha egyetlen egyszer ki nem ejtette.

Azért történhetett meg, hogy Szilágyi nem reflektált azon retrográd törekvések egyikére sem, melyek a magyar társadalmat és államot hátrafelé akarják lökni.

Rá nézve az eszmék világában sem léteznek más eszmék, mint — Szilágyi Dezső eszméi.

Nem léteznek törekvések, csak — Szilágyi Dezső törekvései.

Az ő vágya a ministerség, hasztalan izgatják tehát a társadalmat egyéb jogos, vagy jogtalan vá-

gyak. Ezek nem keltének visszhangot az ő lelkében, mely egészen tele van — Szilágyi Dezsővel.

De taktika is volt nála az, hogy az újabb időben egyetlen egy kérdéshez sem szólt, mely felett az egész magyar társadalom vitatkozott. Nem akarta engagirozni magát. Liberalismusának tőkáját költötte. Hallgatott s így nem kellett szembeszállnia a retrográd irányokkal, a közvélemény — azt hitte legalább — mégis liberalisnak, Apponyi ellenlábásának tartja.

Annyira vitte a miben sem szintvalló taktikát, hogy még a polgári házasság kérdésében sem mondta meg, mit akar. Ismeretes határozati javaslatában benne van minden, mint a Koránban; vagy nincs benne semmi, mint az üres, kongó hordóban. Mintha e határozati javaslat a mérsékelt ellenzéki manifestum prototypje akart volna lenni.

Szilágyi nem akarja magát engagirozni sem le-, sem fölfelé. Maholnap olyan rejtély lesz, melyet találgatni kellene, ha érdemes volna.

Apponyi ép ellentéte Szilágyinak. Mérő ónja mindig benne van a társadalom mélyeiben. Vizsgálja, mily mélyek, s mily irányúak a társadalom áramlatai. S ha egy áramlatot elég erősnek tart, beleveti magát, s azt hiszi: ez a hullám céljára viszi.

A milyen egyenes jellemű gavallér magán életében és társadalmi érintkezésében, oly ravasz és számító a politikában. Nincs szélfordulás, melyet észre nem venne, nincs tényező, melynek felhasználását meg nem kísérlené.

Diplomatának született, s a diplomatiiai pályán

nagy sikereket érne el. Kár, hogy, mikor alkalma leendett, be nem lépett a diplomatai karba. Mily diplomata, mutatja az is, hogy Szilágyi Dezsővel ki tud jönni. Benne az ambitio komoly czélokra törő rugó s nem aprólékos hiuság, mint Szilágyi Dezsőnél. Szilágyit épen hiuságánál fogva tartja. Lehetőleg kitér előle. Ezt a hatalmas magyart engedni tömjéneztetni, dicsekedni, vagy heves viharokban kitörni. Szilágyi az ő akrobatája, a kivel falakat döntet, ajtókat töret be, de elhiteti vele, hogy ő, Apponyi szolgál Szilágyi czéljaira.

A mérsékelt ellenzék háztartásában Szilágyi a heves, lármás férj, Apponyi a csendes, gyöngéd feleség. Az bírja a ház kormányzatának látszatát, ez lényegét. Apponyi mindent ráhagy Szilágyira, mégis az történik, a mit ő és nem a mit Szilágyi akar.

A látszólagos dualismus a mérsékelt ellenzéken Apponyi által gyakorolt, de jól álcázott egyeduralom. Legalább Szilágyival szemben, mert a mérsékelt ellenzék mint párt kormányozhatatlan. A hol mindenki parancsol, ott nem engedelmeskedik senki.

De ha a rerum discordantiarum pártjában a vezérséget ki lehet intrigálni, ily értelemben vezér Apponyi Albert. Nem hiában tanult a jezsuitáktól.

Ugyanezektől azonban egyebet is tanult. Megtanulta, hogy a politikában a czél sok eszközt szentesít. Apponyi politikai jellemének alapszine — *egyéni* jelleméről csak tisztelettel szólhatok — fekete és fehér. Ultramontan és feudalis hajlammal bír, bármennyire tagadja is különösen az elsőt.

Ez nem volna baj. Arra, hogy ultramontan, vagy feudális hajlamokat ápoljon, bárkinek joga van. Annál inkább joga volna Apponyinak, már családi tradíciójánál fogva is. De persze ily irányzat örökre kizárná Magyarországon a politikai vezérszerepből emberét.

Apponyinak pedig vezérszerep kell. Hatalmasabb ambitio hajtja e cél felé Szilágyiénál is, mi szintén jogosult. Azért, míg Szilágyi csak pártjában törekszik tekintélyre, a mit persze el nem ér, addig Apponyi a népszerűség után tör. A közvéleményre akar hatni. Azért van mérő ónja és horga mindig a közvélemény áramlataiban.

A Németországban kezdődött reactio és pendantja a keresztény socialismus nagy reményekkel töltötte el. Leste az időt, mikor érkeznek Magyarországra a visszahatás első hullámai.

Még csak vibráltak a retrográd eszmék a levegőben, Apponyi már felismerte ezeket. Tanulmányai még nem voltak az agrárius és socialis kérdésekben — ezeket csak később kapkodta össze — de már mélabús elégiát tartott a parlamentben az új földesurakról.

Majd a csepp socialis olajra került a sor. A fővárosi munkások hálát is szavaztak neki.

Az agráriusokhoz pedig csakhamar nyíltan csatlakozott. Az óta az agráriusok parlamenti szája.

Az ultramontanismus is kezdett életjelt adni magáról. De e tekintetben még sem tartotta tanácsosnak a színvallást. A kötelező polgári házasságnak, sőt Szilágyi Dezső határozati javaslatának és a vegyes

házasságnak nyíltan ellene szavazott ugyan; de szavazatát indokolni nem bátorkodott. Pedig oly fontos kérdésekben és oly jelentékeny férfiúnak, mint Apponyi Albert, nem lehet csak szavazni. De azért az ő szavazata mégis program. Azt jelenti, hogy Apponyi Albert nem akar polgári házasságot, fenn akarja tartani a házassági ügyekben az egyházi biráskodást és nem akarja a felekezetek polgári egyenjogúságát.

A mérsékelt ellenzéki manifestum még sem áttallott ez egyenjogúságról beszélni. Sőt Apponyi Albert Hontban mégis azt mondta, hogy ő nem ultramontán és nem reactionarius.

De hát a közvéleménynek van ösztöne s a burkon átpillantó éles szeme.

Apponyi Albert hiába veti magát minden politikai áramlatba, hiában keresi a közvéleménnyel való érintkezést: a közvélemény nem melegszik fel iránta. A ki azon sok irány valamelyikén, melyeket Apponyi követ, találkozik is vele, még az sem bizik benne. Azért nincs egyénisége összeforva a közvélemény előtt egy eszmével, egy iránnyal sem.

A tősgyökeres magyar meg nem érti Apponyit. A közvélemény idegenszerűséget vesz rajta észre. Valami mesterkéeltséget, a mi nincs a magyar ember természetében.

Ép azért Apponyi, ha akármeddig keresi is a népszerűséget, nem lesz népszerűvé soha. Ha tehetsége még oly kipattant szikra volna is, nem a magyar geniusból pattant ki: ezt tartja róla a közvélemény.

Ez lehet igazságtalan felfogás, a mint hogy az is, bár senkinek sem jut eszébe őt jó magyarnak nem

tartani. De tény, hogy Szilágyi, e daliás magyar, jobban tud hatni a közvéleményre Apponyinál.

Ime a »nagy férfiak« közül a két legnagyobb.

De hát a mérsékelt ellenzéken nagy férfiu, vagy legalább annak tartja magát valamennyi.

S e nagyférfiaskodása nem legkisebb baja ennek az oppositiónak. Táborkar még soha sem nyert ütközetet közlegénység nélkül. Legkevésbé akkor, ha ez a táborkar folytonosan belháboruszkodik.

Az összetartozandóságnak, a corps d'espritnek, a mi testületeket hatalmassá tesz, a mérsékelt ellenzéken semmi nyoma.

Ezt, valamint a fegyelem hiányát nem pótolhatják Ernuszt Kelemennek, a mérsékelt pártkör derék elnökének meleg kézszorításai és a veszekedőket csilapító szavai.

Nyolcz esztendő alatt összetörődnek még a nem egymáshoz való házaspárok is. A mérsékelt ellenzék tagjai nem törődtek össze soha.

Czivódnak, alcove-forradalmaiknak zaja hallhatóvá lesz gyakran a nagy közönségre nézve is.

Hát a mit a nagy közönség nem lát és nem hall.

A ház folyosóján lehet leginkább megismerkedni a mérsékelt ellenzék apró házi titkaival, melyek világot vetnek az egészre.

Ha nem Apponyi vagy Szilágyi, hanem ez ellenzék valamely másodrangú »nagysága« beszél, legelőször is a mérsékelt ellenzék menekszik a folyosóra.

A kinnlevők szidják a szónokat Nincs a mérsékelt ellenzéknek kegyetlenebb kritikusa — saját tagjainál.

— Ez a Guszti megint compromittál bennünket! — panaszkodik egyik nagy férfiú a másiknak. Pedig Guszti okosan, tanultan beszél. Talán ép ezért szidják. Nem szabad másnak sikereket aratni, csak — Dezső urnak.

Az apró féltékenykedés, kölcsönös kisebbités megörölné ezt a pártot, habár nem volna különben is annyi malomkő között.

Olyan két mérsékelt ellenzéki tagot még senki sem látott, a ki elismeréssel lett volna egymás iránt.

A bajtársi viszony, az előzékenység, apró figyelem teljesen hiányzik erről a pártról. Ha még hozzá tekintély sincs, melynek nyomása összeszorítaná az egymást ellökő elleneket: akkor nem csoda, ha a mérsékelt ellenzék mindig teljes debandageban volt és lesz.

Pedig az elvekről, az eszmék választó faláról még nem is szóltam.

Lehetne a mérsékelt ellenzéken a legnagyobb nézetegység, az egyéni ellentétek mégis szétmorzsolnák, mint a szú a szilárd tölgyet.

De hát mióta pártok léteznek, ily elvi differenciák nem osztottak meg pártot soha.

Dauby, Nottingham, Herbert, Delemarc, Godolphin pártján Angliában nem volt nagyobb nézeteltérés, mint van a mérsékelt ellenzéken.

Grafton ministeriumán is túltesz a mi mérsékelt ellenzékünk, mely ministeriumra így csufolódott

Burke: »vannak benne hazafiak és udvaroncok, királybarátok és republikánusok, whigek és toryk, áruló barátok és nyílt ellenségek«.

Képviselve van a mérsékelt ellenzéken minden politikai nézet, irány és elv: a radikalizmus és conservatismus, szabadkőművesség és ultramontanizmus, democratia és feudalizmus, a dualizmus és a független Magyarország, közös és külön vámterület, szabadkereskedelem és protectionizmus, állami és megyei közigazgatás, haladás, maradiság és visszacsúszás. Szóval, minden irány, minden képzelhető feltevés.

Azután még csodálkozott a hazai és külföldi sajtó, hogy a mérsékelt ellenzék mitsem mondott agyonbunkózott választási manifestumában.

Pedig a csodálkozás nem volt jogosult. Én legalább értem a mérsékelt ellenzékét. Méltánylom a manifestum-készítő bizottság keserves fáradságát.

Nincs a világon, nem volt soha irodalmi munka, mely nagyobb izzadás, iszonyúbb erőfeszítés mellett jött volna létre. Ennek a szerencsétlen bizottságnak az leendő feladata, hogy az ezerfelé szétágazó mérsékelt ellenzéki nézeteket összeegyeztesse, közös lébe ereszze, homogén téstába gyurja.

Heteken át folyt az emberfeletti munka, míg végre a boldogtalan bizottság kénytelen volt belátni, hogy lehetetlenségre vállalkozott.

Azután az volt a feladat: mitsem mondani. Pedig hát ez sem könnyű feladat ám okos emberekre nézve, a kik mind szeretnének valamit mondani, de el kell magukban nyomni. De hát az ön-

megtagadás áldozatát meg kellett hozni, nehogy a mérsékelt ellenzék coalitióstól együtt, most a választások küszöbén, szétrobbanjon.

Igy jött létre a művészi semmit mondás, a bámulatos kaleidoscop, a mérsékelt ellenzék negatív viszképe, a páratlan programm, lucus a non lucendo.

Hálátlan világ, hálátlan kor!

Ennyi fáradság, ennyi önfeláldozás eredménye az ország hahotája közt megy tönkre. A sajtó sem Magyarországon, sem a külföldön nem méltányolta a mérsékelt ellenzék véres veritéke e productumát. Nincs elismerés többé a becsületes igyekezet, önfeláldozó munka számára.

De hát engem a többi közt ép az birt a jelen sorok megírására, hogy az igazságtalanságot helyre hozzam. A semmit mondás nagymestereinek, a nihil ékes szavú költőinek, a vacuum művészi rajzolóinak én kiszolgáltatom elismerésemet.

De persze ezen, bármily őszinte elismerés nem segít a mérsékelt ellenzéken.

Manifestuma elült. Ő maga utána fog csücsülni.

A mi azonban a mérsékelt ellenzéknek legtöbbet ártott, az nem nézeteltérése, czivódása, örökös intrigája, sőt még nem is manifestuma.

Mindennél többet ártott neki a főrendi ház ellenzékével való coalitiója.

A mióta parlamentarismus létezik, csak kétszer

történt, hogy pártok, hatalmi vágyból, vagy boszúból a legképtelenebb szövetségre vállalkoztak.

Az egyik esetet az angol parlamentarismus története szolgáltatja, a másikat a magyar.

Fox szövetkezett North-czal Shelburne megbuktatására. Fox a szabadelvű, a reactionárius North-czal. A kik ezt a természetellenes, minden politikai erkölcsöt kikaczagó szövetséget ügyes, de gonosz intrigáikkal létrehozták, megörökítették nevüket, de persze nem előnyükre, a parlamentarismus történetében. E becsületes férfiak Eden, Adam Loughborough és Fitzpatrick voltak.

Hogy nálunk Apponyi szövetkezhetett a felsőház ellenzékével, ezt értem. Ő nem követett el nézetin erőszakot. De Szilágyi, a magyar Fox, mikor a felsőház North-czaival szövetkezett, ép oly politikai bünt követett el, mint az angol Fox, s a kik ezt a szövetséget kiintrigálták, ép oly méltók volnának a megörökítésre, mint az angol parlament intrikusai.

Ebből a szövetségből nem épült ki többé Fox. Nem fog kiépülni Szilágyi Dezső se, s nem fognak többé kiépülni a coalitio más szabadelvű tagjai.

Mikor a liberalismus a reactióval szövetkezik, büntetése mindig az, hogy szövetségese agyonnyomja. Képzelnem sem lehet, hogy Szilágyi vezesse azokat a nagy urakat, a kiket talán választási eszközül vélt használhatni. Szilágyi és a mérsékelt ellenzéki liberális fractio kénytelen lesz hajlani, vagy törni. Fox sem vezette Northot, hanem megfordítva: vezetett. Pedig bármily nagy véleménynyel van és lehet is maga felől Szilágyi Dezső, Fox valamivel alkalma-

sint nagyobb szónok s nagyobb politikus volt, mint ő.

Nem lehet, nem szabad illúsiót táplálni. A mérsékelt ellenzéki sokágú törzs liberalis hajtása letörött.

A coalitio, miután a választások alkalmával gyakorlatilag is megbizonyult tehetetlensége, fel fog bomlani. De a mérsékelt ellenzék többé nem alakulhat át liberalis ellenzékké. A liberalis czégről örökre lemondott. Kompromittálta jövőjét egy pillanatnyi remélt sikerért, melyben már eleve csalatkozott.

A választások már tényleg megtörténtek, vagy annyi, mintha megtörténtek volna. A coalitio tehetetlenségét misem bizonyítja annyira, mint hogy még annyi *jelöltet* sem volt képes felállítani, a mennyi — habár mind győzne — a többséget biztosítaná neki. Hát a valódi többségtől hol áll a coalitio.

A mérsékelt ellenzék tehát számban semmi esetre sem fog növekedni. Valószínű, hogy fogyni fog. De árnyalataiban módosulás áll be. S melyik árnyalat fog vesztetni?

A *liberalis*.

A conservativek vannak birtokában a választási eszközöknek, a *nervus rerum gerendarum*nak, a családi összeköttetésnek s a vidéken való befolyásnak. S jogosan várni sem lehet tőlük, hogy a liberalis ellenzéki jelöltekért ép úgy exponálják magukat, mint a conservativekéért. Ide szövetség, oda coalitio, végre is minden szentnek maga felé áll a keze. A jövő országgyűlés mérsékelt ellenzékének tehát conservativebb és ultramontánabb színezete lesz.

Lehet-e a fentebbiek után csodálkozni, hogy :

1. Tisza Kálmán fényesebben végzi be kormányzásának első decenniumát, mint kezdte?

2. Hogy Tisza Kálmán a második decenniumban hatalmasabb lesz, mint volt az elsőben?

IV.

Kik a conservatívek?

A conservatívekről alkotmányosságunk első korszakában nem beszélt senki.

A kiegyezés idején félrevonultak. Várakoztak. Mikor pedig a várakozást kezdték megenni, akkor *Deák* Ferencz hatalmasan közéjük dördült: Tessék az uraknak lemondani!

Nem mondtak le, ismét vártak, de ismét nem beszélt felőlük senki. A mult évtized elején csak egy-egy röpirat beszélt a magyar conservatívismusról. Ezek a röpiratok figyelmet keltettek. A lapok, melyek a conservatívismus érdekeit szolgálták, megbuktak.

Egy idő óta azonban a conservatívekről nemcsak beszélnek, hanem a conservatívek mozognak is.

E röpirat tehát hézagos volna, ha a conservatívismusról nem szólnék s nem felelnék meg a kérdésre: Kik hát a conservatívek?

A mikor Canning, majd Robert Peel a merev torismust megbuktatták az által, hogy kilépve abból, rést törtek rajta, mely résen a régi elzárkózott, a privilegiumok dohos légkörében élő társadalmi osztályba is beömlött a szabadság tiszta, éltető levegője:

ez időtől fogva nem volt nemcsak reactionarius, hanem még maradi párt sem Angliában.

A fejlődési irány ki volt jelölve. S mi történt?

A whigismus mindinkább közeledett a radikalismushoz. A torismus pedig megszűnt, s a tory-pártból lett a mérsékelt szabadelvű párt, a mi előbb a whigismus volt. Az angol radikalismus hatalmas attractiv erővel birt. Magához ragadta, s a legújabb időben assimilálta a régi angol szabadelvű pártot.

Szerepcsere nem történt a whigek és toryk között, hanem a korszellem mind a két pártot előre toltta. Így jutottak a toryk a whigek helyére, ezek pedig a radikalismussal jutottak kapcsolatba, sőt abba olvadtak fel.

Angol conservatismus a maradi értelemben tehát nem létezik. Legfelebb vannak maradi egyének, a kik ott ülnek a felső házban, de nem az alsóban. S a míg az angol felsőház reformáltatni nem fog, addig tehetetlen haraggal leselkedni fognak a szabadelvű kormányokra, sziklákat gördítenek a haladás útjába. És boszúsan kell látniok, mint alakul át a világ körülöttük, mint demoliroz a radikalismus minden ódonságot.

Anglia a liberalismus állandó uralmának hazája. A két kormányzó párt csak a liberalismus mértékében különbözik egymástól. Az angol conservatismus szintén reformáló, haladó párt.

Az utolsó félszázad alatt legalább annyi reformot köszön neki Anglia, mint a liberalis pártnak.

A gabonavámok csak úgy voltak eltörülhetők,

hogy a conservativek egy része, Robert Peel-lel élén cserben hagyta pártját.

A városok választási censusát a conservativek, szállították le egész az általános szavazat határáig.

A belpolitikában az ugynevezett conservatív, lényegében azonban liberális párt és a szabadelvű-radikális párt közt egyelőre alig van különbség.

De igenis lesz majd jövőre; mert az utóbbi párt sohasem akar előre törni a haladás és continen-tizálás útján.

A jelenleg kormányzó párt vezértagjai közt vannak földosztók, mint Dilke, republikánusok mint Chamberlain. Maga az egész kabinet nem áll messze a földosztástól és a legszélső radikalismustól.

De persze a Bright, Fawcett könyveiben, ezek és Dilke, Chamberlain beszédeiben fejtegetettelveket, a radikális-liberális párt nem fogja erőszakosan megvalósítani akarni; így forradalmi párt nem lesz belőle, hogy egy reactionarius párt megalakulását provokálja.

A conservativek társadalmi kérdésekben tartózkodókká lehetnek; de politikai kérdésekben oly liberálisok maradnak, mint voltak eddig.

Hol van a magyar conservatív párt?

Mikor létezett ez, hová lett, melyek voltak elvei?

Conservatív párt létezett 1848 előtt. Léteztek az ó- és az ifjú conservativek. Mit akartak azok? Magyarország mozdulatlanságát. A Metternich-féle stabilismust. Az utóbbiak akartak haladást is. De parlamentarismust nem akartak ők sem. Apponyi reactiójának idején pedig tudjuk, mi történt velük.

A forradalom vihara elsodorta őket. E vihar és az absolutismus lezajlása után még e tradícióik sem maradtak meg a nemzetben.

A történeti conservatív párt Magyarországon nem alakult át, mint Angliában, hanem elveszett.

Segítette elveszteni az osztrák uralom alatt, nem mint pártnak — ilyen gyanánt nem létezett — hanem egyéneinek magatartása.

Mit akartak ők, a magyar conservatívek?

Nem kétkedem, hogy meg akarták menteni a hazát, de a maguk módja szerint. A nemzeti gyász idején szomorú elégtételül szolgált nekik, hogy jövendöléseik látszólag teljesültek. A liberalismus, democratia és parlamentarismus örvénybe döntötte a hazát. Persze, hogy nem ezek, nem a liberalismus, parlamentarismus és democratia idézte fel a katasztrófát; de a régi conservatismus még töredékeiben is ragaszkodott elveihez. Az események által igazolva látta elveit.

Nem is akarta restaurálni az 1848-at, hanem az 1847-et.

A kik elfogadták, vagy épen kibocsátották az októberi diplomát, azok teljesen feladták azt, részben ezt is.

Azok nem akarták az önálló magyar államot.

Nem akarták a parlamentarismust.

Nem akarták a modern Magyarországot, hanem a régit.

Akartak megyét; de nem parlamentarismust.

Akartak helytartó-tanácsot, kancelláriát; de nem magyar parlamentet.

Akartak reichsrathot, s ezzel egyszersmind akarták a magyar államnak a birodalomban való felolvasztását.

Jöjjünk egyszer már tisztába a magyar conservatismusnak, nem hazafiságával — ezt nem vonom kétségbe — hanem szerepével.

Mi történt?

A conservatívek a jogfolytonosság alapján álltak, de kitérték annak legfontosabb lánczszemét: az 1848-at.

Már ez nagy következetlenség volt. Hiszen a jogfolytonosság tételéből szükségkép következett az 1848-diki törvények elismerése.

Ezek formáserint való törvények voltak. Elfogadta azokat a törvényhozás, szentesítette a király.

Ha tehát, bár a monarchiai érdekek miatt, meg akarták azokat változtatni a conservatívek, e megváltoztatás csak törvényhozási uton történhetett volna meg. Nem pedig diplomák és esztergomi értekezletek által.

A conservatívek tehát elméletük felállításában következetlenek voltak. Ha jogot akartak restaurálni, bár az 1847-diki jogot, nem lökhatték el az 1848-diki törvényeket. Nem tulajdoníthattak maguknak törvényhozó szerepet Esztergomban, hogy az 1848: V. törvényczikkben foglalt democratikus választótörvényt megsemmisítsék. Hiszen ez a törvény volt az 1848-diki összes építménynek sarkköve. Ha azt kidobták, be kellett omlania az egész építménynek.

S hogy az osztrák hatalmat is rosszul ismerték, az októberi diploma bebizonyította.

Ez a diploma a »birodalom« tényleges szükségleteivel össze akarta egyeztetni »Ausztia népeinek« érdekeit.

Vay báró utasított, hogy »miután a magyar alkotmány helyreállított«, az országgyűlés összehívása iránt javaslatot terjeszzen elő.

De hogy mennyire állította helyre e diploma a magyar alkotmányt, már az országgyűlés hatáskörének megrendszabályozása is mutatta. A magyar országgyűlés hatáskörébe csak azon ügyek tartoztak, melyek nem illették meg a birodalmi tanácsot. Ez szavazta meg az adókat is. Vagyis a magyar parlament a prágai, lemergi stb. landtagok színvonálára nyomtatott le. De magának a birodalmi tanácsnak is csak consultativ votuma volt. Hát a magyar landtagnak!

Sőt Magyarország területi épsége sem állított helyre. Mensdorf-Pouilly Sándor altábornagy a Bánátba küldetett, hogy megkérdezze a szerbeket, akarnak-e Magyarországhoz csatlakozni.

S mit tettek a conservatívek? A multakra való semmiféle fátyolvetés nem menthetné meg őket a nemzet és történelem kárhoztatásától, ha az októberi diplomát programjuk teljesedése gyanánt fogadták volna el. Elfogadták, mint a kényszerhelyezet következményét. De még így sem fogadták el mind. Soraikból ekkor csatlakoztak többen a nemzeti ügghöz. A többi azonban rálépett az októberi diploma alapjára.

Rálépett *Széchen* Antal gróf »titkos tanácsosi« rangjával és ministeri kinevezésével. Rálépett *Sennyey* Pál báró, mint helytartó-tanácsos. Rálépett *Zichy* Ferencz gróf, mint főajtónálló, *Károlyi* György, mint koronaör stb. Hogy *Pálffy* és *Forgách* ráálltak, említeni sem kell.

E szerep számára csak egy mentség van, s ez abból áll, hogy a conservatívek egy része önmagát feláldozta a nemzetért. Közvetítő akart lenni a nemzet és a hatalom közt. Mikor bebizonyult, hogy ez önfeláldozás hasztalan volt, s mikor kitünt, hogy a hatalomnak nincs békülékeny szándoka, oly férfiak, mint *Vay* Miklós báró, a ki híres memorandumát beadta a felséghez, mely elbocsáttatását idézte elő, siettek is vissza a közvetítéstől a nemzeti ügy táborába. De a kik mindvégig ott maradtak, a kik, mint *Apponyi* György, ellenezték Deák Ferencz feliratát, mert ez a törvényes jogalap elismerését hangsúlyozta: azok folytatták az »önfeláldozás« munkáját. Az önfeláldozását a megsemmisülésig.

De a kik, bár hazafias célból, áldozatot hoznak, ha feláldozzák magukat, nem kevésbé áldozatok.

A kik osztrák concessiók alapján álltak, s a kiknek feje felett tevékeny részvételük nélkül kellett megkötni a 67-diki kiegyezést, azok — bármily hazafias szempontból indultak volna is ki — nem panaszkodhatnak, hogy az új Magyarországbán nincs politikai szerepük.

A magyar történeti conservativismus tönkretette magát, mikor paktált az osztrák uralommal. Tönkretette magát visszavonhatatlanul.

A conservativismusnak Magyarországon még neve is gyanus, vagy legalább szomorú emlékek fűződnek hozzája.

Elhiszem, hogy a modern conservatívek nem a régi conservativismust akarják restaurálni.

Nem mondom, hogy el akarnák törölni a magyar parlamentet s visszaállítani a régi megyét.

Azt sem állítom, hogy a reichsrathba akarnának vinni bennünket.

De hát mit akarnak?

Soha sem mondták meg, a mi pedig a magyar conservativismusnak multja van, az csak ellenük szól. Az csak elidegenitheti tőlük a nemzetet.

Konzerválni akarnak? Kit és mit, mi ellen?

Talán olyan nagyot haladtunk 1848 óta, hogy most már ideje volna a megállapodásnak, vagy épen visszalépésnek?

Talán annyit reformáltunk, hogy most már egy időre óvakodnunk kell a reformoktól?

Nincs az 1848-iki törvényeknek egyetlen czikke sem, melyet túlzásra vittünk volna. Haladtunk lassan, de óvatosan.

A democratia dolgában csak alig észrevehetőleg mentünk előre. Sőt az eszmékben e téren sajnálatos visszaesés történt. Az igaz, hogy polgárságunk 1848-tól kezdve fejlődött, de senki sem állíthatja, hogy valami nagyon megdemokratizálta az országot.

Az is igaz, hogy valami kevéssel leszállítottuk, helyesebben igazságossá tettük a census néhány tételét; de túlzás még a követelésekben sem volt. A

census további leszállítását nem követeli egy politikai párt sem.

A vallás- és lelkiismeret-szabadságot alig fejlesztettük. Még most is a bevett vallásfelekezetek alapján állunk, melyet az 1848: XX. t.-cz. elfoglalt. Irányi következetesen megújított indítványát, melyet a függetlenségi párt e tiszteletre méltó tagja évenként a ház elé terjeszt, még a liberálisok is következetesen visszautasítják. A főrendi ház anachronismusát még most sem szüntettük meg.

Polgári házasságunk nincs, nem is lesz egyhamar. Még a zsidók és keresztények közti házasságra vonatkozó javaslat is megbukott. Minden felekezet házassága egyházi házasság; sőt a katolikus házasságok ügyeiben bíró a szentszék. Tehát még annyira sem mentünk, hogy az állam kezébe kerítette volna a biráskodást az igazságszolgáltatás egész területén.

A kánonjogi törvények egyszersmind magyar állami törvények. A szentszékek Magyarország törvényesen constituált hatóságai. Minden anyakönyvet a felekezetek vezetnek.

Az egyházpolitika terén nem mentünk, mi, a liberálisok, a kiknek van 48-unk, annyira, mint eljutottak az osztrákok. Annál kevésbé jutottunk annyira, mint a katolikus Bajorország, Belgium és Franciaország.

A szabadság egyéb kérdésében (sajtószabadság, gyülekezeti jog stb.) ott állunk, a hol voltunk 1848-ban. Nincs párt, mely ez álláspontnál többet köve-

telne, annál kevésbé akar még nagyobb szabadságot a kormány.

Mily jelentősége lehetne tehát nálunk a conservativismusnak?

Mi volna ez iránynak létjoga?

Hiszen nálunk a liberalismusnak van az a szerepe, a mivel Angliában a conservativismus bir.

Magyarországon a liberalismus a lassú, óvatosan haladó irány.

Mi, a liberalisok, nem akarunk rohamos változásokat, hanem az 1848-diki alap védelmét és annak a bebizonyult szükségességhez képest való tovább fejlesztését.

Tehát mi védelmezünk, nem pedig támadunk.

A 48-diki elvek képezik várunkat, melyet megszállva tartunk, s melyből visszaverjük a retrográd irány rohamát.

Mindenütt másutt — és nemcsak Angliában — a liberalismus radikalís színezetet vett fel. Mindenütt másutt rombol, gyökeresen és rohamosan átalakít.

Csak a magyar liberalismus, a mi liberalismusunk *szabadelvű* és *conservatív* egyszerre.

Tisza Kálmán mintája a liberalis-conservatív államférfiúnak, azon államférfiúnak, a ki a visszaesést és a meggondolatlan rohamot egyaránt veszélyesnek tartja. A 48-diki elvek alapján állva, a szükséghez képest kész azokat tovább fejleszteni, de ép úgy visszautasítaná azok túlzását, mint megcsonkításukat.

A magyar geniusnak e tekintetben is leghűbb kifejezése ő: a töröl metszett magyar.

Ez a nemzet sohasem volt reactionarius; de sohasem is ragadták el a francia forradalmak fergetegei.

Nekünk még forradalmaink sem voltak radikálisak, de történelmünk nem ismer magyar absolutismust sem.

Ennyiben különbözünk az angoloktól is. Az ő forradalmaikban sem diadalmaskodtak a radikális eszmék. I. Károly kivégzése után sem kerültek uralomra egy szélső párt orgiái. A Stuartok elűzetése pedig nem is volt forradalom, hanem jól kiszámított összeesküvés a dynastia-változtatásra. De az angoloknak voltak zsarnok királyaik, nekünk nem. A mi Róbert Károlyunk, Nagy Lajosunk, Zsigmondunk, Mátyásunk alkotmányosabb uralkodók voltak az ő VIII. Henriküknél, Erzsébetjükénél.

A Károlyok és Jakabok, ezek a szűkkeblű, gyenge és mégis erőszakos zsarnokok pedig a mi történelmünkben épen példátlanok.

A mi nálunk elnyomás volt, az az *idegen* hódítás jogczimére hivatkozott. A mohácsi vész óta meg-megújuló absolut uralom *osztrák* volt, nem pedig *magyar*.

Ha vannak titkos ellenségei a magyar alkotmányosságnak e hazában is, jegyezzék meg: *magyar* elnyomás Magyarországon képzelhetetlen; nincs példa rá egy ezredév történetében; s ha a közszabadságok nálunk elnyomattak, ezt mindig az idegen tette.

A középnemesség, a nagy történeti középosztály kölcsönözte a nemzeti geniusnak ezt a vonzó colo-

ritot, mely a vörös és fekete szintől egyaránt távol van.

E geniusnak legteljesebb kifejezése azon államférfi, a ki nyolcz év óta áll Magyarországon a közügyek élén s a magyar politikát megmentette úgy a visszaesésektől, mint az elsietéstől.

És a kinek kiváló mérvben tulajdonítható, hogy míg Németországban és Ausztriában elbukott a szabadság, nálunk érintetlen üdeségében áll fenn.

Ha Tisza Kálmán nem tartja kezében a kormányrudat a közszellem válságának éveiben, a magyar liberalismuson végzetes csorba üttetett volna.

S ép e válságok idején a mi szerepünk kiválólag *conservatív* volt, abban a nemes értelemben, mint fentebb kifejtettem. Védjük a 48-diki alapot, a 48-diki eszméket. De egyszersmind minden alkalmat felhasználtunk az indokolt, eszélyes haladásra.

Ha tehát *ily értelemben* veszszük a conservativismust, akkor mi voltunk és vagyunk a conservatívek.

Akkor Tisza Kálmán conservatív államférfi.

A szabadelvű párt conservatív párt.

E sorok írója ebben az értelemben szintén conservatív.

Mi dolguk lehet akkor nálunk azon conservatívoknak, a kik így szeretik magukat nevezni?

Ha az 1848-iki törvények alapján állnak és szintén tovább akarják fejleszteni a 48-diki eszméket, de óvatosan, el nem sietve semmit, megfontolva mindent: akkor nincs helyük a magyar parlamentarismusban. Ez a hely már be van töltve.

Ha pedig nem akarják az 1848-diki alapot, s nem akarják a 48-iki eszmék tovább fejlesztését: mit akarnák hát?

Vallják meg nyíltan programjukat. A vissza lépést akarják? Réseket akarnak törni a 48-diki elveken? A régi Magyarországra akarják visszazoritani az újat?

Nem akarhatnak egyebet, ha mást akarnak, mint akarunk mi. De akkor tudhatják, hogy a nevük micsoda.

Tehát vagy *feleslegesek*, vagy *reactionariusok*. Ez alternatívából nincs szabadulásuk.

A conservatív irány első ballon d'essai-i már Lónyay idejében megjelentek.

De semmi sem oly jellemző, mint az, hogy ez irány számára ekkor kellett feltalálni a jelszavakat, sőt magát az irányt is.

Pedig a conservativismus mindenütt a multa, a történelemre szokott támaszkodni. A conservativismus mögött vannak rendszerint az élő, gyakorlati viszonyok.

A már Lónyay idejében pengetett conservativismus mögött nem állt semmi. Nem állt a mult, a történelem, nem álltak a gyakorlati viszonyok.

A történeti conservatív párt teljes szétszűllését mi sem jellemzi annyira, mint hogy a conservatív politikát úgy kellett volna kifundálni.

Valami volt a levegőben, a mi erre a politikára nézve akkor kedvezőnek ígérkezett. A határta-

lan költekezés, az alig megszerzett gazdasági önállóság rögtönös veszélybe jutása számos hidegen észlelőben aggodalmat keltettek.

De nem a politikai fékek rövidebbre vonásáról lehetett szó, hanem az *erszényéről*. Nem a szabadság szellemének, hanem a *pénztárnak* becsukásáról.

Rosz gazda lehet minden kormány-rendszer: democratia, aristocratia és despotismus egyaránt. De a tapasztalat bebizonyította, hogy a két utóbbi gyakrabban vét a gazdasági eszély ellen már csak azért is, mert a despotismus corrupált, az aristocratia pedig nem tud a pénzzel bánni. Franciaország pénzügyeit III. Napoleon uralma ép úgy tönkretette, mint Oroszországéit a czárismus.

Ellenben a republica, a legújabbban jelentkező bajok daczára, Franciaország pénzügyeit virágzóbbakká tette, mint valaha. Gladstone is mindig helyreállítja az angol államháztartás egyensúlyát, a conservatívek ellenben mindig deficitben vannak.

Nálunk sem a democraticus szellem vitte véghez alkotmányos korszakunk elején a gátakat nem ismerő költekezést, hanem a százados mulasztások felismerése és azon szükségesség érzete, hogy e mulasztásokat pótolni kell.

A mennyiben azonban e téren túlzás történt, csak *gazdasági* conservativismus lehetett jogosult, s nem egyszersmind politikai. S mégis a kettőnek összefoglalásán fáradoztak.

Egy tehetséges hirlapíró állította össze az új irány alapelveit. Benne volt a programban a gazdasági fék mellett a politikai fék is. A költekezések

és költséges vállalatok beállítása mellett a képviselők számának leszállítása, több ministerium megszüntetése, a parlamenti időszak kiterjesztése, a sajtószabadság korlátozása, s az állami közigazgatás.

Lónyaynak azonban, a ki elé ez a mindenesetre beható program memorandum alakjában került, nem volt ideje az áliásfoglalásra. Ha meg nem bukik, e programmal, mely persze nem conservatív, hanem retrográd volt, alkalmasint kísérlet történt volna.

A memorandum azután Sennyeyhez került. E kitünő államférfiú helyeselte annak legtöbb pontját; de a természetében levő habozás megakadályozta, hogy nyiltan magáénak vallja azt. Csak az állami közigazgatás elvét állította fel határozottan. Utolsó nagy parlamenti beszédében pedig a gazdasági respirium ködhomályos tételét mondta ki.

A memorandumban lerakott elveket csak a conservatív czélokra alapított rövid életű lapok, a »Közérdek« és a »Kelet Népe« fejtegették, vagy tették magukévá kisebb-nagyobb nyiltsággal. Activ államférfi nem akadt egy sem, a ki a memorandumot saját programja gyanánt, egész terjedelmében elfogadta volna.

De tény, hogy a conservatív velleitások hosszú időn át e memorandumból táplálkoztak, mely pedig soha nyilvánosságra nem került.

Talán a legújabb conservativismus is erre megy vissza?

Éppen nem. A memorandum gazdasági téren conservatív volt és nem reactionarius. Nem akarta gátolni a szabad versenyt az ipar és kereskedelem

terén. A földbirtokviszonyokat sem akarta visszafelé organizálni. S habár politikai téren retrograd volt, a vallásszabadságot és felekezeti egyenjogúságot nem érintette; az ultramontanizmusnak pedig fekete vonala sem volt abban.

Világos tehát, hogy a legújabb conservativizmus még egy évtizedes multa sem támaszkodhatik. Nincs mögötte a multa még az a mozgalom sem, mely a hetvenes évek elején jelentkezett egyes politikusoknál. Tehát egészen új valami, a minek céljait csak sejteni, de világosan meghatározni nem lehet.

Inkább csak homályos vágy, mint érett megfontolás. A külföldi eszmeáramlat által felidézett bizonytalan hangú rezgés. Gyökere nincs is e hazában. Ephemer jelenség, mely el fog tűnni, mihelyt oka, a német és osztrák retrograd irány megszűnik.

És mégis ezzel a homályos sejtelemmel, az európai eszmék összeütközéséből származó tompa sajtással akarják megmenteni a magyar társadalmat a képzelt veszélyektől.

Nem, ez a lét előfeltételeivel sem bíró sovártság, ez a nemzeti talajban gyökérrel nem bíró irány el fog mosódní az események hatása alatt, melyek támasztották.

Ebből a nyilatkozni sem tudó sopánkodásból nem fog kifejlődni a magyar conservativ irány.

De ki fog fejlődni nemzeti talajon, nemzeti gondolat által vezetve, mihelyt megszületik a magyar *radicalismus*.

Mihelyt a liberalismus nem lesz oly óvatos, mint jelenleg, vagy mihelyt támad parlamentünkben

hatalmas, kormányképes párt, melynek liberalismusa a radikalizmusba olvad át: azonnal szükség lesz, ellensúly gyanánt, conservatismusra. A politikai dinamika szükségkép létre fogja hozni. Addig azonban nem.

A felesleges lények vagy nem születnek, vagy ha igen, mint idétlen szülöttek csakhamar elpusztulnak.

A magyar conservativeknek tehát még nem érkezett el idejük.

A míg elérkezik, addig a mi feladatunk marad a kettős irány képviselése: a liberalis-conservatív irányé.

Azon conservatív irány ideje pedig, mely kétségbe vonja szabadságainkat, megtagadja a haladást, s nem conservál, hanem visszafelé organizál: ezen conservatismus ideje nem fog elérkezni soha.

Mihelyt ez a conservatismus letenné álcáját, a pillanatokra megtévedt, de ekkor okvetlenül kijózanodó közszellem Deák Ferencz szavait dörmögné az ily fajta conservativek fülébe: Tessék lemondani!

V.

A szabadelvű párt.

A pártok történetében ritkán találkozunk oly szerencsés alakulással, minő volt a szabadelvű párté.

A conservatívek szabadelvű árnyalata Angliában szövetségbe lépett, hogy coalitionalis kormányokat teremtsen és tartson fenn. Jelenleg pedig a liberalis és radikális párt van szövetségben, s támogatja a liberalis-radikális cabinetet.

Az előbbi alakulás azonban csak ideiglenes coalitio volt, mely, miután elérte célját, vagy kísérlete meg-
hiusult, ismét alkatelemeire bomlott. Az utóbbi nem pusztá coalitio, több és tartósabb ennél. Valószínű, hogy végleges összeolvadás lesz belőle. Ez időszerint azonban még nem történt meg az összeolvadás; a radikális és liberalis árnyalat még felismerhető különböző színezetéről; sőt a fusio annyira nem történt meg, hogy a két árnyalat közt néha összeütközések jönnek létre. Bright ily összeütközés alkalmával adta be lemondását, hogy távozzék Gladstone cabinetjéből. S ha valamely nagy conflictus létre hozná a radikális és liberalis párt szétválását, egyik sem volna kormányképes. De nem volnának kormányképesek a conservatívek sem, mert a két sza-

badelvű párt, az oppositio negativ terén találkozva, megbuktatna minden kormányt.

Az angol parlamentarismus sorsa tehát azon processus kimenetelétől függ, mely a liberalis és radikalis párt összeolvasztására tör. Ha a végleges fusio nem történik meg, ellenben a szétválás következik be, úgy az angol parlamentaris kormányzást a párttöredékek a véletlenségek esélyeinek fogják kitenni.

Nálunk két nagy, országos párt összeolvadása szerencsésebben történt meg. A Deák-párt és a balközép nem pusztá koalícióra lépett, hanem véglegesen, felbonthatatlanul fusionált. A balközép nem olvadt a Deák-pártba, s viszont a Deák-párt sem a balközépbe. Mind a két külön párt, mint ilyen, véglegesen megsemmisült, hogy új alakulásban keljen ismét életre. A politikai vegytan kivételesen sikerült productuma a szabadelvű párt. Két anyag átolvadt egymásba, de létre jött harmadik anyagra ruházta jellemző tulajdonságait, míg a magas hőfokban, melynél az összeolvadás megtörtént, mind a kettőnek salakja elégett.

Igy kelt ki az összeolvadás processusából a nagy, történeti szabadelvű párt. Történeti párt az eszmékben, nem pedig egyéneiben és fejlődésében.

A szabadelvű, democraticus, s egyszersmind európai haladásnak nagy történeti multja van Magyarországon. Ennek a haladásnak pártja volt az országban 1825-től 1848-ig. Nagy, diadalmas pártja, mely democraticus, európai átalakulásunkat létrehozta. A nemzeti ügy catastrófája azonban minden

történeti pártot megsemmisített: conservativet, liberalist, maradit és radikalist egyaránt.

Az alkotmányos törekvések idején azonban a történeti pártok szelleme kezdett életre kelni a harcban álló pártokban. A Deák-párt nem csak a közjogi kérdésekben való mérsékletet, s a megalkuvásra való hajlamot, hanem egyszersmind az európai liberalismust képviselte.

A balközép szintén liberalis volt; de erősebb szinezetet mutatott benne a nemzeti önérzet, faji öntudat. A közjogi kérdésekben követelőbb, az európai-zálás dolgában tartózkodóbb volt.

A két párttal azután a szinezetben való kettős árnyalás is összeolvadt. A szabadelvű párt a Deák-párttól kapta az európai lendületet, a balközéptől a faji erő nyilatkozatát; a liberalismust mind a kettőtől örökölte.

Igy lett a szabadelvű párt a történeti liberalis-musnak és a nemzeti politikának hatalmasabb és valódibb zászlóhordozója, mint volt akár a Deák-párt, akár a balközép külön.

S parlamentarismusunkra nézve az volt szerencse, hogy a két párt nem koalícióra lépett, hanem fusionált. A csakhamar bekövetkezett megpróbáltatások különben alkalmasint tágitják vala a kettő közti kapcsot, talán szétválás következik be, s akkor parlamentarismusunkba betört volna a fractiók uralma. Erős kormány pedig fractiók mellett képzelhetetlen. Hová jutott volna ez esetben, a nehéz időkben, ugy a magyar parlamentarismus, mint a magyar politika?

A fusio azonban nem történhetett meg utóbajok nélkül. Mikor két nagy párt összeolvad, heterogén elemek is kerülnek a vegyületbe. Intrikusok és praetorianusok pedig minden pártban vannak, s így mind a két fusionáló párt magával hozta a szabadelvű pártra rendbontóit, zavargóit, elégedetleneit.

A fusio után tehát a tisztulás processusának kellett következnie. Bekövetkezett és szerencsésen lefolyt ez is.

Tisza Kálmánt mély államférfiui belátás vezette, mikor a tisztulás folyamata alatt a zavar elemeit a párton nem csak nem marasztotta, hanem ezek kiválását könnyítette.

Az intrikusok és praetorianusok távoztak, s csak a homogén elemek maradtak a szabadelvű párton. Azért jött létre a szabadelvű párt sokat gúnyolt, de még inkább irigyelt belső egysége. S annái ziláltabbak az ellenzék belviszonyai, mert a janicsárok a jobboldali padokról a baloldalra ültek át. A ki nem elégitett becsvágy, a mindig lázadásra kész praetorianismus, s mindig cseleket szövő intriga kiszorult a szabadelvű pártból, s az ellenzéken keresett menedéket.

A szabadelvű párt e miatt eleintén összezsugorodott, de nyert a cohesio dolgában. Tisza Kálmán úgy gondolkodott, hogy jobb a kicsiny, de megbízható sereg, mint az, melyre ép a döntő pillanatban nem lehet számítani.

Ily kicsi, de vezérét bizalommal és rendületlenül követő sereggel nagy hadvezérek nagy fegyvertényeket hajtottak már végre. Ellenben fegyelmezet-

len, a lázadásra és az ellenséghez pártolásra mindig kész legnagyobb és leghatalmasabb sereggel még a legjobb vezérre is biztos vereség várakozik.

Az igen nagy többségeknek többnyire az a hátrányuk, hogy nehezebben tarthatók össze. Hát mikor az ily igen nagy többségekben sok a fondorkodó elem.

A hetvenes évek utolsó felének válságaiban Tisza Kálmán csak kicsi, de szilárd többségével vághatta magát át a nehéz viszonyokon.

Azóta többsége jelentékenyen felszaporodott; de az új elemek a régi, összetartó gárda sorai közé vétetve fel, a szilárd keretben foglaltak helyet.

Azóta szabadelvű párt más irányú fontos átalakuláson is átment. A gazdasági reorganisatio, mely a fusióra alkalmat adott, egyszersmind társadalmi célokkal vegyült össze.

Az új viszonyok, a szabad verseny, a munka harcának hatását nem kis mérvben érezte meg a földbirtokos nemesség, a vidéki gentry.

A szabadelvű párt kebelében erős áramlatot képezett a gentry restauratiójára való törekvés. Összefüggésben volt ez azon erélyes faji öntudattal, mely a balközépet jellemezte s a megyei institutiók kultiválásával, mely az európai irány ellen visszahatást képezett.

Ha ez az áramlat és irány elhatalmasodik, a szabadelvű párt csak egyoldalúlag oldhatta volna meg feladatát; sőt tán egyetlen társadalmi osztály uralmát állította volna fel.

De szerencsére ez az ellentét csakhamar elsi-

mult. A gentry megértette valódi hivatását, hogy a nagy középosztálylyal összeolvadva, a nemzeti lét oszlopa, a liberalis haladás vezére legyen. E hivatás félszázaddal előbb még, egész történelmünk folyamában, kizárólag a nemesség vállaira nehezült. Ennek a középnemességnek kellett a polgárság és a tudományos intelligencia hiányát is pótolnia. A harmadik rend nálunk a középnemesség volt, minden más elem szövetsége nélkül.

Félszázad óta azonban fejlődésnek indult a magyar polgárrend s felszaporodott azok száma, kik értelmi kereset után élnek. A középnemesség már 48 előtt egyenrangú társak gyanánt tekintette az ugynevezett honoratorokat, de most egyenrangú társadalmi osztály keletkezett mellette, a városok polgárságából és a különféle diplomák embereiből. Ezt már nem lehetett nemes fictio által a gentry színvonalára protegálni, mint a régi honoratorokat, ezzel össze kellett olvadni.

Az összeolvastás a szabadelvű párt által történt. E párt kebelében ment végbe a történelmi fontosságú vegyülés, melyből a nagy, hatalmas magyar középosztály keletkezett.

Azon középosztály, melynek csak közös érdekei vannak, a melyek egyszersmind nemzeti érdekek.

Azon középosztály, mely felölel magába mindent, nem zár ki magából semmit, a minek anyagi és értelmi súlya van, feltéve, hogy önmaga nem akar abból kizáratni.

Azon középosztály, melynek érdekei azonosak a szabadság és liberalis haladás érdekeivel; mert a

szabadságtól és liberalis haladástól nyerte uralmát, s csak a szabadság és liberalis haladás által tartja meg azt.

Végtelen szerencséje Magyarországnak, hogy a nagy középosztály solidaritásának öntudatára ébredt. E nélkül a magyar társadalom az utolsó évek válságai alatt kiszámíthatatlan veszélyekbe rohant volna.

A szétválás, a teljes dissolutio processusát csak ezen középosztály állíthatta meg. Mindenütt az elkülönülés, s a külön érdek jelenségei merültek fel társadalmunkban. Az osztályok elkezdték régi sorompóikat visszaállítani, a régi válaszfalakat felemelni. Ugy látszott, hogy a magyar társadalom a 48-diki állapotokra akar visszatérni. Magában a középosztályban kezdtek külön érdekkörök és csoportok alakulni.

Hová jutottunk volna ez irányban, ha a középosztály ellen nem áll a még saját kebelében is jelentkező irányzatnak?

A középosztály sem maradt érintetlen, de a bomlás ezt még sem szedhette alkatelemeire. A retrograd irány ennek szirtjén szenvedett törést. A veszély még nem mult el, de már mulófélben van, s hogy fenyegetése tovább nem tartott, sőt hogy e fenyegetés nem teljesült — remélhetőleg nem is fog teljesülni — ez a szilárd egységbe forrt középosztálynak köszönhető, mely a szabadelvű pártban tükröződik vissza.

Hát az anarchia feltartóztatása?

A társadalombontással együtt járt a rendbontásra való törekvés. A hátrafelé menéssel a fejetlen-

ségbe való rohanás. Mi történt volna a nagy, erős, szabadelvű középosztály nélkül?

Mi történt volna azon párt és a kebeléből alakult szilárd kormány nélkül, mely az ország élén állt?

Vagy az anarchiába, vagy a reakcióba jut vala az ország. Az előbbi ellen minden kormány kötelességének tartotta volna a harczot, bármint gondolkozik vala a társadalmi háttér felől. De csak egy szabadelvű és e mellett erős kormány menthette meg a rendet a nélkül, hogy a szabadsághoz nyuljon.

Hasonló viszonyok közt nemcsak minden más kormány alatt, hanem mindenütt másutt megrendültek volna a liberalis intézmények. Németország a kis és nagy ostromállapotok kényszer-zubbonyában van. Bécsben szintén ostromállapotot hirdettek ki. Magában Angliában az ir forrongás kivételes törvényeket provokált.

Egyedül a magyar állami hatalom tudta megvédeni a rendet úgy a socialista, mint az antisemita anarchiával szemben kivételes törvények nélkül, teljes közszabadságok, oly közszabadságok mellett, minők még Angliában sem léteznek.

Ez a Tisza-kormány szabadság-szeretetének és erélyének köszönhető, mely Európa előtt megbizonyította ekkép, hogy a liberalismus szilárdan meg tud állni a legnehezebb megpróbáltatások közepett is. De csak úgy mutathatta meg, hogy nagy, liberalis pártra, s ez által a magyar középosztályra támaszkodott.

A kormány és párt egyesült törekvése hozhatta

csak létre azon látványt, melyet Magyarország mutat Európának. Megmentette a liberalizmus reputációját és a szabadelvűség kormányképességébe vetett hitet.

Politikai doctrinakép kezdték hirdetni, hogy a liberalizmus lejátszotta Európában szerepét; hogy csak a reformok megvalósítására volt hivatva, de nem a kormányzásra. Csak az európai társadalmak átalakítására, s nem egyszersmind ezek vezetésére. Követelték, hogy mondjon le, vonuljon félre, s a kormány gyepelőjét engedje át szilárdabb kezeknek.

Magyarországon a liberalizmus megczáfolta ugy a tant, mint az abból levont következtetéseket. A magyar szabadelvűség megmutatta kormányképességét, s minden más politikai irány felett való előnyét; mert megmentette a társadalmat a visszaesés és roham ellentételeitől; s mert biztosítani tudja a nyugodt, békés fejlődést.

Megmutatta, hogy a liberalizmus nem szükségkép ködös theoremák kergetése, nem a túlhajtások vesszőparipáján való nyargalás, hanem kormányzó elv, a gyakorlati viszonyokkal számoló államférfiai bölcsesség.

Csak így tarthatta magát a hatalom polczán, példát adva a nyugati liberalizmus számára, mely nem egyszer elfeledte, hogy nem az államok léteznek a doctrinákért, hanem megfordítva, a doctrinák az államokért.

Ha a Tisza kormánynak és a szabadelvű párt-nak egyéb érdeme sem volna, mint hogy Magyarországot megmentette a visszaeséstől, a társa-

dalmat a desorganisatiótól, a rendet és állami hatalmat az anarchiától és megmentette egyszersmind a szabadelvűség uralmát, mely a legtöbb nyugati államban vagy megdőlt, vagy megingott; s ha egyéb érdeme sem volna, mint az, hogy a liberalismust kormányképesnek bizonyította be: már ez érdemei által méltóvá lenne a nemzet hálájára és bizalmára.

De hát mi mindent tett ez a kormány és ez a párt a közkormányzat és az alkotások terén, mily politikai válságokon vezette át rázkódások nélkül a nemzetet nyolcz év óta, mit tett a közoktatás, közművelődés, közgazdaság, s az állam pénzügyei rendezéseinek terén; mily öntudatos, nemzeti politikát követett, mely lefegyverezte a magyar állam ellenségeit, megszüntette a nemzetiségi izgatást, s az országot annyira magyarosította, mint máskor ez nem magyarosodott félszázad alatt: mindezt felsorolni lehetetlen és felesleges is.

Csak nézzen végig bárki ezen az országon, szemlélje a hatalmasan fejlődő, pompás fővárost, az emelkedő vidéki városokat, a megszaporodott közlekedési utakat, a productio nagy kiterjedését, az iparnak és kereskedelemnek minden panasz daczára való lendületét, a jólét emelkedését, a közművelődés, kultura és magyarosodás óriási mérveit — és hasonlítsa össze ezt a képet az egy évtized előttivel: akkor lehetetlen megvonnia elismerését, sőt háláját azon kormánytól és párttól, mely ez idő alatt a közügyek élén állt. S ha a választók teszik ez összehasonlítást, lehetetlen habozniok, hogy melyik párt jelöltjeire adják szavazatukat.

A szabadelvű párt győzelme nem kétséges.

Ha csak arról van szó, hogy ki kormányozza Magyarországot: Tisza Kálmán, vagy Apponyi és Szilágyi-e, nem csak a nemzet, hanem még az ellenzéki választó-kerületek válasza sem lehet kétséges.

Ha e kérdés felett szavaztatnák meg bármelyik mérsékelt ellenzéki választó-kerület intelligentiáját, fogadni lehetne rá, hogy az óriási többséggel Tisza Kálmán mellett nyilatkoznék. Még az ellenzéki választók is kénytelenek elismerni, hogy Tisza Kálmán a mester, a kihez képest a mérsékelt ellenzék vezérei, bármily tehetségesek különben, csak tanoncok. Kénytelenek elismerni, hogy Tisza Kálmán a jelenkor legnagyobb magyar államférfia, sőt mint gyakorlati államférfi egyáltalán a legkiválóbbak közé tartozik, míg a mérsékelt ellenzék vezérei pusztá rhetorok.

De egészen más az ellenzéki választó-kerületek intelligenciája előtt azon kérdés: ki kormányozza az országot, s kit küldjenek a parlamentbe. Az ellenzéki választók is jól tudják, hogy Tisza Kálmán és a szabadelvű párt legyőzhetetlen; vagy legalább *ez az oppositio* meg nem buktatja soha. De valamint rendnek muszáj lenni, úgy ellenzékre is szükség van. Bizonyos számú kerület tehát ellenzéki képviselőket küld, mint mikor a khedive megparancsolta, hogy mamelukjainak egy része opponáljon.

Ez a felfogás ugyan helytelen, mert minden választónak le kellene vonnia szavazatából a végkövetkezményeket, s minden választó-kerületnek oly képviselőt kellene küldenie, a ki azon párthoz tarto-

zik, mely leginkább hivatva van, sőt a jelenlegi sajnós parlamenti viszonyok közt, *egyedül* van hivatva, hogy a közügyek élén álljon. Annyiban azonban opportunus felfogás ez, hogy bár gyenge, a parlamenti váltógazdaság megvalósítására képtelen az ellenzék, de mégis szükséges, hogy legyen oppositio parlamentünkben.

De a választásoknál különösen két szempont domborodik ki.

Az országnak elismerését kell kifejeznie azon nagy, hazafias szolgálatokért, melyeket a szabadelvű párt tett, s ez elismerést leginkább kifejezheti akként, ha még inposansabb többséget küld a parlamentbe Tisza Kálmánnak, mind küldött eddig és ha a szabadelvű párt kerületeiben a választások minél nagyobb lelkesedéssel és minél több egyhangú szavazattal történnek.

Az elismerés, a hála e kifejezésére méltó a szabadelvű párt és a kormány. Ez az egyik szempont. A másik az, hogy a bomlás és rombolás elemeit minden kerületben, minden zászló alatt el kell nyomni. Mert ha az anyagi és erkölcsi anarchia elemei belekerülnek a parlamentbe, a dissolutio itt folytathatja gyászos processusát. Vagy ha a retrográd contraband, bármelyik ellenzéki lobogó alatt, becsempésztetik a házba, a társadalom visszafelé organisálására törekvő politikai kuruzslók a választók adta sanctióra hivatkozhatnak.

A választásoknak nagy, ünnepélyes tiltakozást kell képezniök úgy az anarchiával, mint a visszalépő irányzattal szemben.

Haragos ítéletet, melylyel a nemzet mindazokat sújtja, a kik traditióit meghamisítják, vagy eltagadják, a kik a gyűlöletet szítják, s az országot a liberalis haladás utjáról le akarják téríteni.

Ez a tiltakozás, ez az ítélet egyértelmű leend a nemzet erkölcsi reputációjának visszaállításával, a régi traditiók fényének, s az eszmék varázsának kiújulásával.

Ezért kell más jelszavak alatt végbemenniök a küszöbön álló választásoknak, mint régebben. A nemzet geniusából folyó liberalismus a felvilágosodottság és haladás jelszavainak kell megcsendülniök, s elnyomniök a harag, a szenvedély, a visszalépés jelszavait.

Tisztító légáramlatnak, sőt, ha kell, hatályos szél-rohamnak kell végig vonulnia az ország felett. Hadd oszoljék el, a mi köd. Hadd pusztuljon el, a mi miazma.

És ha majd a világosság váltja fel az eddigi homályt; ha majd restaurálva lesznek az eszmék, s a társadalom minden rétege elfeledett hivatásának öntudatára jut: akkor határozottabban, bátrabban lehet tovább folytatni azt a nagy nemzeti munkát, melynek folytonosságát a szabadelvű párt és kormány fentartotta ugyan, de abban nem fejthetett ki oly erélyt, mint szerencsésebb viszonyok között kifejtett volna.

Eddig egyik kezével harcolnia kellett szabad intézményeink, nemzeti multunk, jelenünk és jövőnk, eszméink, aspiratióink megtámadói ellen, s csak a másik kezével dolgozhatott, építhetett.

S ha a viszonyok még rosszabbra fordulnának, ha a választások következtében a bomlás processusa és a retrográd irány erősbülne a végelgyengülés helyett s így a szabadelvű pártnak és kormánynak ma-holnap mindkét kezét igénybe venné a harc és védelem: akkor mindenesetre stagnálás, sőt talán kiszámíthatatlan zűrzavar következne.

Minden kormány, melynek erejét a belviszályok vennék igénybe, szükségkép gyenge lenne kifelé. Pedig Magyarországnak erős kormányra van szüksége.

Ezért nem kerülhet kormányra az ellenzék. De a legerősebb és legszilárdabb kormányt is megbéníthatják a belső küzdelmek.

Mind ez okoknál fogva tüntetőleg szavazzanak a választók a szabadelvű párt jelöltjeire.

A ki a nemzeti tradíciók restaurálását akarja;
a ki az ünnepélyes tiltakozásban részt akar venni;

a ki a liberalizmus és a középosztály uralmának fentartását óhajtja;

a ki akarja a fokozatos, de biztos haladást;
a nemzeti munka új, nagyszabású felvételét;
a szilárd, erős magyar államot;
a magyarosodást és kulturai fejlődést;
az osztrák és a nemzetiségi túlkapásokkal szemben mindig szilárd, győzhetetlen Magyarországot;
ellenben:

a ki nem akarja, hogy a nemzet tovább menjen a dissolutio útján az örvény felé;

a ki nem akarja, hogy a magyar társadalom vagy anarchiába, vagy reakcióba rohanjon;

a ki nem akarja az új Magyarországot elsikkasztatni a réginek javára;

a ki nem akarja elvetni közszabadságainkat, egy ezredéves multunkat, kockára juttatni jövőnket;

a ki nem akarja, hogy a magyar állameszme a jelentéktelenség színvonalára süllyedjen, hogy azzal paczkázhassék külső és belső ellenség;

a ki nem akarja, hogy a magyar államot, melyet belső villongások tépnek meg, minden oldalról győzelmesen rohanja meg annak minden ellensége:

az kövessen el mindent a szabadelvű párt nagy-szerű diadalának létesítésére.

És ha ekkor, ha mindenki megteszi kötelességét, az ellenzék megfogyva, megtörve, véglegesen reményt veszítve kerül vissza a parlamentbe: a nemzet sujtó ítélete inkább hasznára, mint kárára fog válni az oppositiónak.

Hatalomra úgy sem kerülhet; de keserves tapasztalatai talán megjavítják. Talán parlamentaris ellenzékké lesz valamikor.

Hiszen parlamentarismusunknak nem csekély baja az, hogy a parlamentaris kormányzás egy nagy államférfi személyéhez és egy párt uralmához van fűzve; s valahányszor kormányváltásról van szó, az egyszersmind rendszerváltozást jelent, melynek súlypontja parlamentünkön kívül esik. Sőt nem is valódi parlamentarismus az, a hol, ha a tényleges kormány, bárcsak látszólag meginog, a jövő embereit nemcsak

az intéző körök, hanem maga a közvélemény is a parlamenten kívül keresi.

A felelősség ezért, a felelősség a magyar parlamentarismus netán valaha bekövetkezhető bukásáért az ellenzékét fogja a történelem ítélő széke előtt terhelni.

De hogy ez az esély távoli ködpára gyanánt se jelenhessék meg parlamentarismusunk láthatárán: sujtsa *az eddigieknél is sújtobb és megsemmisítőbb* ítéletével már eleve a nemzet ezt az ellenzékét, s kényszerítse így a javulásra, mikor erre még van ereje.

Akkor azután pártjaink és parlamentarismusunk helyesen lesznek berendezve. Biztosítva lesz a magyar parlamentarismus jövője. Akkor beszélhetünk a parlamenti váltógazdaságról.

Addig nem!

Dr BALLAGI GÉZA

